

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
Факультет гуманітарний
Кафедра туристичного, готельного та ресторанного бізнесу

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної (дипломної) роботи
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

Виконав(ла): здобувач(ка) вищої освіти
4 курсу, групи ГФ-221

Спеціальність: 242 Туризм

Освітня програма: Туризмознавство

Наталія ВОЛЬВАЧ

Керівник: к.е.н., доцент Сергій ЦВІЛИЙ

Рецензент: д.е.н., професор Юлія ЮХНОВСЬКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Інститут, факультет Гуманітарний

Кафедра Туристичного, готельного та ресторанного бізнесу

Ступінь вищої освіти Перший (бакалаврський) рівень

Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр

Спеціальність 242 Туризм

Освітня програма (спеціалізація) Туризмознавство

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри ТГРБ

Валентина ЗАЙЦЕВА

«___» _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ (ДИПЛОМНУ) РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

ВОЛЬВАЧ Наталії Олександрівни

1. Тема роботи (проекту) ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

керівник роботи (проекту) ЦВІЛИЙ Сергій Миколайович, к.е.н., доцент _____,

затвердженні наказом вищого навчального закладу від 26 лютого 2025 року № 69

2. Строк подання студентом роботи (проекту) 30.05.2025 р. _____

3. Вихідні дані до роботи (проекту) в роботі використанні навчальні посібники, підручники, статті наукових видань, матеріали міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, монографії, Інтернет-джерела, законодавчі та нормативно-правові акти України, дані Всесвітньої туристичної організації, статистичні звіти. _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

1) Теоретичні основи замкового туризму. 2) Сучасний стан та проблеми розвитку замкового туризму України на прикладі замків Львівщини. 3) Перспективи розвитку замкового туризму.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Графічний матеріал кваліфікаційної (дипломної) роботи складає: 11 таблиць, 1 рисунок.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної (дипломної) роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	ЦВІЛИЙ С.М., доцент кафедри ТГРБ	28.02.2025	02.04.2025
2	ЦВІЛИЙ С.М., доцент кафедри ТГРБ	28.02.2025	16.04.2025
3	ЦВІЛИЙ С.М., доцент кафедри ТГРБ	28.02.2025	30.04.2025
Нормо контроль	КОРНІЄНКО О.М., доцент кафедри ТГРБ	28.02.2025	12.05.2025

7. Дата видачі завдання 28 лютого 2025 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	28.02.2025	виконано
2	Вивчення літературних джерел	03.03-10.03.2025	виконано
3	Збір матеріалу на кваліфікаційну роботу	11.03-17.03.2025	виконано
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	18.03-31.03.2025	виконано
5	Виконання першого розділу	02.04.2025	виконано
6	Виконання другого розділу	16.04.2025	виконано
7	Виконання третього розділу	30.04.2025	виконано
8	Формування висновків та рекомендацій	02.05.2025	виконано
9	Оформлення кваліфікаційної роботи	09.05.2025	виконано
10	Перевірка роботи на плагіат	12.05.2025	виконано
11	Перевірка роботи керівником	15.05.2025	виконано
12	Одержання відгуку та рецензії	16.05.2025	виконано
13	Попередній захист кваліфікаційної роботи	19.05-26.05.2025	виконано
14	Подання роботи на кафедру	30.05.2025	виконано
15	Захист кваліфікаційної роботи	05.06.-30.06.2025	виконано

Здобувач(ка) вищої освіти _____ Наталія ВОЛЬВАЧ
(підпис)

Керівник роботи (проекту) _____ Сергій ЦВІЛИЙ
(підпис)

РЕФЕРАТ

Мета кваліфікаційної (дипломної) роботи: розробка рекомендацій щодо розвитку замкового туризму України з урахуванням закордонного досвіду.

Об'єкт дослідження: замковий туризм.

Предмет дослідження: проблеми і перспективи розвитку замкового туризму України.

Методи дослідження: загально-наукові методи, аналіз літературних та інтернет-джерел, аналітичний та дослідницький методи, описовий, прийоми аналізу статистичних даних (табличний, порівняння, групування, графічний), методи пошуку даних, специфічні методи прогнозування та діагностики.

Інформаційна база дослідження: нормативно-правова та законодавча база України, підручники, навчальні посібники, наукові статті, монографії, матеріали міжнародних та вітчизняних конференцій, форумів та семінарів, дані Всесвітньої туристичної організації, фінансової і статистичної звітності, Інтернет-ресурси, сайти туристичних, компаній, власні дослідження автора.

Практичне значення результатів: розробка пропозицій щодо розвитку замкового туризму в Україні. Окремі пропозиції можуть бути впроваджені в бізнесу, а також в освітньому процесі при викладанні освітнього компонента «Маркетинг в туризмі» здобувачам освітнього ступеня «бакалавр»

Апробація результатів кваліфікаційної (дипломної) роботи. Основні результати доповідалися, обговорювалися та отримали схвальну оцінку на Всеукраїнській науково-практичній щорічній конференції здобувачів вищої освіти «Тиждень науки – 2025» в Національному університеті «Запорізька політехніка», 14–18 квітня 2025 р., м. Запоріжжя. Опубліковані тези доповіді.

Структура. Кваліфікаційна (дипломна) робота бакалавра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку посилань, додатків.

Обсяг. Загальний обсяг – 88 сторінок, основна частина – 71 сторінка.

Графічний матеріал. Робота містить 11 таблиць та 1 рисунок.

АНОТАЦІЇ

ВОЛЬВАЧ Наталія. Проблеми та перспективи розвитку замкового туризму. – Кваліфікаційна робота.

У кваліфікаційній роботі узагальнено теоретичні основи розвитку замкового туризму та організації подорожі замками країни з урахуванням безпеки мандрівників; проведено дослідження сучасного стану та проблем розвитку замкового туризму України та конкретного її регіону (на прикладі замків Львівщини); надано рекомендації щодо забезпечення перспектив розвитку замкового туризму в Україні на основі використання європейського досвіду. Актуальність роботи обґрунтована необхідністю пошуку шляхів підвищення привабливості замкового туризму на національному та міжнародному рівнях. Практичне значення полягає у розробці комплексу дієвих пропозицій щодо розвитку замкового туризму в Україні.

Ключові слова: замковий туризм, фортеця, культурна спадщина, досвід, вітчизняний регіон, перспективи розвитку, сучасний стан, історія, проблема.

VOLVACH Nataliia. Issues and opportunities for the castle tourism development. – Qualifying work.

The qualification work summarizes the theoretical foundations of the development of castle tourism and the organization of travel to the country's castles; examines the current state and problems of the development of castle tourism in Ukraine and its specific region; provides recommendations for ensuring the prospects for the development of castle tourism in Ukraine based on the use of European experience. The relevance of the work is justified by the need to find ways to increase the attractiveness of castle tourism at the national and international levels. The practical significance lies in the development of a set of effective proposals for the development of castle tourism in Ukraine.

Keywords: castle tourism, fortress, cultural heritage, experience, domestic region, development prospects, current state, history, problem.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ВТО – Всесвітня туристична організація

госп-во – господарство

грн. – гривня

ДАРТ – Державне агентство розвитку туризму

див. – дивись

дод. – додаток

ЄБ – Європейський банк

ЄТК – Європейська туристична комісія

ін. – інше

КМУ – Кабінет міністрів України

км – кілометр

м – метр

млн. – мільйон

млрд. – мільярд

МСП – мале та середнє підприємництво

ООН – Організація об'єднаних націй

ПЗ – програмне забезпечення

с. – сторінка

ст. – століття

США – Сполучені штати Америки

тис. – тисяча

ШІ – штучний інтелект

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

COVID-19 – пандемія коронавірусу

CRI – індекс кольоропередачі

PR – зв'язки з громадськістю (public relations)

% – відсоток

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ	11
1.1. Замковий туризм: сутність, значення для історико-культурної спадщини, державне регулювання використання замків в туризмі	11
1.2. Безпека туристичної подорожі при організації туру замками країни	20
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ЗАМКІВ ЛЬВІВЩИНИ	30
2.1. Дослідження сучасного стану і проблем замкового туризму України	30
2.2. Аналіз проблем розвитку замкового туризму у вітчизняному регіоні	41
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ	50
3.1. Використання європейського досвіду для забезпечення перспектив розвитку замкового туризму в Україні	50
3.2. Впровадження інноваційних технологій у якості перспективного напрямку розвитку вітчизняного замкового туризму	60
ВИСНОВКИ	69
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	72
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна індустрія туризму є найприбутковішою та найперспективнішою щодо темпів зростання галузей світового господарства. Туризм впливає на економічний розвиток не лише на національному рівні, а й зумовлює зміни в розвитку певного регіону (області) країни, видозмінюючи їх інфраструктуру, споживчий ринок, інші галузі підприємницької діяльності, навіть сьогодні - в умовах війни. Туризм є однією з найбільших і динамічних галузей економіки. Високі темпи розвитку, а також великі обсяги валютних надходжень активно впливають на різні сектори економіки, що сприяє формуванню власної туристської індустрії. Туризм за доходами, зайнятістю населення та іншими показниками займає перше місце у світовій економіці. Сьогодні не можна не помітити величезного впливу, що робить індустрія туризму на світову економіку. Формування галузі туризму, як незалежної конкурентоспроможної ланки національного господарства, в Україні по суті тільки починається. І це тоді, коли Україна має унікальні передумови для успішного розвитку туристичної сфери: природно-кліматичні умови, багаті історико-культурні й національно-етнографічні ресурси, велику кількість невикористаних територій, придатних для туризму і відпочинку; понад 125 тис. пам'ятників архітектури і містобудування; музеї з зібраннями унікальних археологічних знахідок, що свідчать про самобутню культуру українців, – усе це при відповідному розвитку може стати основою для формування конкурентного ринку в контексті внутрішнього міжнародного туризму.

Одним з пріоритетних напрямів розвитку індустрії в Україні неодмінно повинен бути замковий туризм, в основі якого є використання об'єктів фортифікаційного зодчества. Тому питання розвитку замкового туризму та підвищення його привабливості на національному та міжнародному рівнях є актуальним на сучасному етапі розвитку і становлення туризму країни.

Замки і фортифікаційні споруди країни можуть стати не лише цікавими об'єктами туристичної діяльності, а й невід'ємною частиною туристичної

інфраструктури, як це має місце в європейських країнах, де більше третини таких комплексів використовується під готелі та ресторани, анімаційні шоу.

Теоретичні та прикладні аспекти проблем розвитку замкового туризму відображено в роботах таких вчених, як: У. Андрусак [1], В. Вечерський [11], А. Жердьов [18], А. Зміївська [23], Д. Канічанський [25], М. Маркевич [33], О. Пламенецька [41], У. Полутренко [43], М. Рутинський [52], та інших.

Останнім часом над реалізацією завдань з вивчення тенденцій і задач розвитку замкового туризму займається багато сучасних вчених, науковців, дослідників, практиків; серед них значну активність демонструють науковці кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу Національного університету «Запорізька політехніка»: А. Віндюк, В. Зайцева, Т. Кукліна, О. Корнієнко, Д. Мамотенко, С. Гресь-Євреїнова, Д. Гурова, С. Цвілій та інші.

Однак, багато проблем залишаються невирішеними, зокрема, питання вивчення перспектив розвитку замкового туризму в Україні та в окремому регіоні на основі вивчення та впровадження європейського досвіду.

Обраний напрямок даного дослідження є своєчасним та актуальним, обумовлює логічність та взаємозв'язок теми роботи з назвами її структурних розділів та підрозділів, а також логікою побудови. Тема роботи виконана у відповідності до плану науково-дослідної роботи «Туристичний, готельно-ресторанний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети (07214).

Метою кваліфікаційної (дипломної) роботи є розробка рекомендацій щодо розвитку замкового туризму України з урахуванням закордонного досвіду.

Для досягнення поставленої мети в роботі слід вирішити такі завдання:

- узагальнити теоретичні основи розвитку замкового туризму та організації подорожі замками країни з урахуванням безпеки мандрівників;
- провести дослідження сучасного стану та проблем розвитку замкового туризму України на прикладі замків Львівщини;
- надати рекомендації щодо забезпечення перспектив розвитку замкового туризму в Україні на основі використання європейського досвіду.

Об'єктом дослідження є замковий туризм.

Предметом дослідження є проблеми і перспективи розвитку замкового туризму України.

Методи дослідження: загально-наукові методи, аналіз літературних та інтернет-джерел, аналітичний та дослідницький методи, описовий, прийоми аналізу статистичних даних (табличний, порівняння, групування, графічний), методи пошуку даних, специфічні методи прогнозування та діагностики.

Інформаційну базу дослідження становлять: нормативно-правова та законодавча база України, підручники, навчальні посібники, наукові статті, монографії, матеріали міжнародних та вітчизняних конференцій, форумів та семінарів, дані Всесвітньої туристичної організації, фінансової і статистичної звітності, Інтернет-ресурси, сайти компаній, власні дослідження тощо.

Практичне значення результатів полягає у розробці комплексу дієвих пропозицій щодо розвитку замкового туризму в Україні. Окремі пропозиції можуть бути впроваджені в практику бізнесу. Матеріали кваліфікаційної (дипломної) роботи слід використати в освітньому процесі в Національному університеті «Запорізька політехніка» при викладанні освітнього компонента «Маркетинг в туризмі» здобувачам спеціальності «Туризм і рекреація».

Апробація результатів кваліфікаційної (дипломної) роботи. Основні результати доповідалися, обговорювалися та отримали схвальну оцінку на Всеукраїнській науково-практичній щорічній конференції здобувачів вищої освіти «Тиждень науки – 2025» в Національному університеті «Запорізька політехніка», 14 – 18 квітня 2025 р., м. Запоріжжя, за результатами якої опубліковані тези доповіді на тему «Проблеми та перспективи розвитку замкового туризму» [68].

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна (дипломна) робота бакалавра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку посилань (68 найменувань) та додатків (9 позицій). Загальний обсяг – 88 сторінок, основний зміст – 71 сторінка. Робота містить 11 таблиць та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

1.1. Замковий туризм: сутність, значення для історико-культурної спадщини, державне регулювання використання замків в туризмі

На початку ХХІ ст. туризм у світі перетворився у потужну економічну галузь. Бурхливий розвиток туризму породив нові його види і форми, в тому числі замковий туризм. Однак наразі не існує єдиного визначення цього виду туризму і не має достатньо чіткого визначення його сутності і термінології. Зазначено, що замковий туризм є різновидом історико-культурного туризму. Поняття історико-культурного туризму розуміється як вид туризму: метою є відвідування територій, пов'язаних з історією та культурною спадщиною [65].

Оскільки загальноприйнятого поняття «замковий туризм» не існує, слід теоретично обґрунтувати цей перспективний вид туризму. Для цього треба звернутися до тлумачного енциклопедичного словника, щоб зрозуміти суть поняття «замок», яке є ключовим для визначенням цього виду туризму.

Такі явища, як замки досліджують архітектори, історики та археологи. Вчені розглядають концепцію «замок» з різних точок зору, з таких основних галузей, як кастеологія, архітектура, археологія, історична соціологія та історична військова наука. У кожному напрямку дослідники індивідуально тлумачили термін «замок», віддаючи пріоритет окремим ознакам. Словацькі дослідники архітектури Плашек М. і Бона М. зазначають, що всі ці напрямки мають головну тенденцію, як чітко наукову, поверхову, так і популярну, не виключаючи великої кількості спрощень і навіть помилок [67]. Слово «замок» походить з польської мови від слова «zamek», яке, як і чеське «zamek», є поверненням до німецького слова «sloz», що означає «замок», «засув», «фортеця». Воно походить від латинського слова «clusa» – «замок», «замок», «фортеця», «укріплення». Так, слово «замок» походить з польської мови і перекладається як «фортеця, укріплення» – споруда (комплекс), що виконує як житлові, так і фортифікаційні функції. Замки, об'єкти такого

туризму, спочатку будувалися у вигляді неприступних фортець, головним призначенням яких був захист заможних феодалів або цілих міст, але пізніше з розвитком зброї та винайденням пороху вони втратили свою основну функцію. Користування поступово почало перетворюватися на палац [66].

Термін «замок» стосується укріпленого житла середньовічного феодала з оборонними, господарськими, культовими спорудами, як правило, оточене високими кам'яними стінами та кількома вежами. Зазвичай, з військової точки зору, замки займають найбільш вигідні позиції на місцевості [64]. В Оксфордській енциклопедії сказано, що замок – це укріплення, яке захищає місто чи регіон, а також є резиденцією середньовічного барона. Кельтські форти на схилах пагорбів і саксонські міста також були відомі як «замки», де місцеве населення часто могло ховатися [63]. Багатозначність слова «замок» впливає зі складності та багатогранності самого цього явища. Жодна з характеристик не суперечить одна одній і є взаємо уточнюючими [62].

У Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій цим словом позначають укріплення різного призначення: феодальні садиби, переважно поселення військового характеру, які споруджені для оборони місцевості і стратегічних пунктів. У середньовічній Західній Європі поняття «замок» також не було детермінованим [28]. Традиційна назва «замок» продовжує застосовуватися до житла, яке втратило оборонну функцію, або споруди, стилізованої під замок, але не оборонної у військовому розумінні [2]. Замки іноді вважають частиною більш широкого поняття «фортеця» [5]. Особливо це стосується замків XVII ст. [42]. І навпаки, існують деякі приклади коли присвоюють назву «замок» фортеці, яка не має житлової функції [59].

Кокарева О., Храплива-Антошків Н., Шпондарук В. довели, що в Речі Посполитій в XVII ст. у термінологію, яка використовувалася для опису доповнених об'єктів внесено зміни. Дослідники вказують на дату 1730-х років, коли з появою слова «замок» у вжиток увійшло слово «фортеця». Крім того, термін «фортеця» застосовується до військових цілей, таких як замки та міста. Так, вживання слова «фортеця» відображає процес розвитку військової

техніки та його вплив на сферу політики і соціально-економічної сфери [27]. Жердьов А. наголошує на важливості соціального призначення як основного критерію, що відрізняє замок від багатьох укріплень [18]. З усіх укріплених поселень, відомих як замки, справжніми замками в соціальному розумінні є: 1) великокнязівські (королівські) резиденції; 2) двори (приватні замки у приватних містах, центрах великих маєтків); 3) укріплення феодалів краю.

Основним свідченням ідентифікації певного оборонного комплексу чи укріплення як замку є соціальне призначення. Підсумовуючи дослідження, можна описати замки 16 – 18 ст. з архітектурної точки зору – як самостійний головний комплекс, що складається з укріплень, резиденцій та допоміжних будівель, з'єднаних спільним фортифікаційним периметром. Під час бойових дій комплекс пристосований для довгострокової оборони в умовах облоги, має фортифікаційні укріплення, які розроблені для ефективної боротьби з можливим супротивником та представлятимуть цитадель влади й авторитету власника, будуть служити гарантом безпеки. Невід'ємною ознакою замку є наявність житлового будинку представницького чи житлового характеру, де проживала знатна родина – власник замку або намісник власника замку та його сім'я, оскільки існував постійний потік гостей до міста та з міста. На території замку розташовувалися другорядні резиденції для гарнізону, челяді та інших жителів замку, культові споруди (церкви чи храми), господарські будівлі тощо. Дослідники національної оборонної спадщини зазначали, що виникнення, існування й занепад замків, інших явищ у різних країнах відбувалися в різні періоди та нерозривно пов'язані з суспільно-політичною системою країни [8]. Крім того, окремі особливості характерні для замків для різних регіонів і для різних періодів часу. Проте виділено такі спільні риси замків, як поєднання в одному комплексі житлових і оборонних функцій [1].

Таким чином, можна дати наступне трактування поняття «замковий туризм». Замковий туризм – це особливий вид пізнавального туризму, який базується на відвідуванні привабливих фортифікаційних і палацових споруд, є ефективним засобом культурного та патріотичного виховання особистості.

Варто зазначити, що за архітектурним стилем замки поділяються на: давньоруський стиль, готику, ренесанс, бароко та інші стилі.

За ступенем збереження, на думку Білецької І., замки поділяються на: 1) цілі, добре збережені, в задовільному технічному стані; 2) такі, що зазнали руйнування та реставровані, але з деякими втратами, проте їх технічний стан дозволяє використовувати їх для сучасних потреб; 3) зруйновані і не відновлені, збереглися фрагментарно, але окремі будівлі в їх межах можна пристосувати для сучасного використання; 4) зруйновані і збережені в руїнах, поверховий план будівель невідомий і не підлягає огляду [7].

За цінністю замки мають світове (внесені до Списку культурної спадщини ЮНЕСКО), європейське, національне (державне), регіональне (обласне) значення, яке визначається відповідними установами за певними стандартами та методиками. Існує також поняття «замкова індустрія», яке згадане в Енциклопедичному словнику-путівнику, з наступними значеннями – охорона, збереження та експлуатація великих будівель, що мають історичне і архітектурне значення або служили (служать) житлом для заможної родини.

Мешканці планети все частіше подорожують з метою оздоровлення, навчання, бізнесу, релігійних, освітніх, розважальних, інших цілей. Кількість міжнародних туристів продовжує зростати. За прогнозу UNWTO Всесвітньої туристичної організації ООН, у першому десятилітті XXI століття кількість міжнародних туристів перевищить 1 мільярд. Варто зазначити, що сьогодні понад 2 млрд людей подорожують у межах своїх країн, тобто розвивають внутрішній туризм. Тобто, половина людства пов'язана з туризмом. Серед видів і форм туризму, що постійно зростає, культурний туризм і екотуризм міцно займають лідируючі позиції. Понад 40% світового туристичного руху викликано культурними мотивами, тобто бажанням пізнати, доторкнутися, відчутти, познайомитися зі світом, національними та місцевими культурними цінностями, звичаями, національними особливостями, спадщиною [14].

У міру зростання туристичних потоків все більше об'єктів і явищ культурного і природного середовища залучаються до туристичного обороту

через культурні мотиви і бажання подорожувати в природних умовах. Водночас існує багато проблем у виборі таких видів туризму які б не лише використовували спадщину, але й забезпечували її збереження і відродження, позитивно впливаючи на динаміку трансформацій та перетворень. Україна має величезний історико-культурний туристичний потенціал, і перспектива розвитку і розширення туристичних послуг у сфері культурного і екотуризму не викликає сумнівів. Цьому сприяє розвиток інфраструктурних інституцій на даному етапі, підвищений світовий інтерес до України, розвиток сфери туристичних промислових послуг та багато інших факторів [58].

У цьому контексті має бути реалізовано питання охорони та активізації спадщини в процесі використання туризму. Причому спектр цих питань дуже широкий – від захисту об'єктів від туристів до збереження автентичності сприйняття. Відповідно, успішне вирішення проблем потребує масштабних нормативно-правових та організаційних заходів в інтересах збереження спадщини. У період 1980-х рр. Міжнародне співтовариство досягло успіхів у регулюванні відносин між спадщиною та туризмом. На міжнародному рівні проблеми та напрямки використання спадщини туристами відображені в ряді міжнародних документів ВТО ООН. Відповідно, Манільська декларація про всесвітній туризм (1980 р., Декларація «В», параграф 10) зазначає: «Розвиток туризму на національному і міжнародному рівнях може зробити позитивний внесок у життя націй за допомогою за допомогою добре підготовленої і якісної пропозиції для захисту, а також збереження культурної спадщини, туристичних цінностей і навколишнього природного, соціального, людського середовища [6]. Один із принципів (Принцип III), проголошений у Гаазькій декларації з туризму (1989) звучить так: «Незаймане природне, культурне та людське середовище є головною умовою для розвитку туризму. Раціональне управління туризмом може зробити значний внесок у збереження та розвиток природного середовища та культурної спадщини, а також підвищення рівня життя» [12]. Глобальний етичний кодекс туризму (1999) проголошує, що «право на подорож» належить кожному на нашій планеті, і що туристичні

ресурси є спільним надбанням усіх людей; громади на їх територіях мають особливі права та обов'язки щодо них. Згідно з Кодексом, «право на туризм» включає право на збереження культурної самобутності народів і націй землі, а також право на незаймане культурне та людське середовище [26].

У цьому ж кодексі містяться рекомендації щодо охорони спадщини під час її використання туристами, у тому числі рекомендації щодо використання фінансових ресурсів для утримання, охорони, поліпшення та реставрації об'єктів спадщини. Подібний підхід анонсується в документах ЮНЕСКО. В якості одного з мандатів: ухвалений Міжурядовою конференцією «Плану дій з політики в сфері культури в інтересах розвитку» вказане завдання, яке полягає в забезпеченні того, щоб туризм поважав культуру та навколишнє середовище, а доходи від туризму використовувалися для справедливого збереження ресурсів спадщини та посилення культурного розвитку.

Принципове значення для розгляду та вирішення проблеми охорони туристичної спадщини має прийнята і підтримана Всесвітньою туристичною організацією ООН концепція сталого розвитку туризму. Поява концепції сталого розвитку в публікаціях другої половини 1980-х років у взаємозв'язку з документами Організації Об'єднаних Націй щодо проблем навколишнього середовища та розвитку стала логічним проясненням перспективи прогресу у довгостроковому періоді, підтримки стандартів цивілізованого життя, також зростання капіталу. Мається на увазі сталий розвиток економічної системи, регулювання економічної, соціальної, екологічної сфер [9]. Таке регулювання спрямоване на запобігання переходу соціокультурних та економічних систем у стан незворотної деградації. Підхід до використання туристичної спадщини знайшов відображення і в українському законодавстві у сфері туризму та культурної і природоохоронної політики. В національному законодавстві про основи туристичної діяльності цілями державного регулювання туристичної діяльності визначено охорону навколишнього природного середовища та створення умов для освітньої, оздоровчої діяльності туристів, експонування об'єктів туризму, раціональне використання природної культурної спадщини.

Базу історико-культурного, природного потенціалу України становлять історичні поселення, музеї-садиби, музеї-заповідники, національні і природні парки, природні заповідники та деякі інші види особливо охоронюваних природних територій – усього понад 1000 об'єктів, розташованих у різних місцях нашої великої країни. Саме біля цих об'єктів здебільшого зосереджені культурно-історичні та природні пам'ятки, збережені традиції та створені найбільш сприятливі організаційні, адміністративні та інші передумови для охорони, адаптації, розвитку та регулювання культурних пам'яток для туристичного використання [40]. Разом з тим, сучасні туристичні технології дають новий імпульс соціально-економічному розвитку таких об'єктів.

Вся історико-культурна спадщина України перебуває під охороною держави. Спеціальний закон України від 08.06.2000 р. № 1805-ІІІ «Про охорону культурної спадщини» регулює правові, організаційні, соціально-економічні відносини у сфері охорони національної культурної спадщини для охорони, використання в суспільному житті та збереження традиційного характеру навколишнього середовища на благо нинішніх та майбутніх поколінь [49]. Статтею 1 затверджуються такі офіційні краєзнавчі терміни:

– культурна спадщина – група об'єктів культурної спадщини, які люди успадкували від попередніх поколінь;

– об'єкт культурної спадщини – ділянки, споруди (витвори), комплекси (об'єкти), їх частини, пов'язані з ними території чи водойми, інші природні, природно-штучні чи рукотворні об'єкти незалежно від стану їх збереження, що становлять цінність для нашого часу з точки зору антропології, археології, естетики, етнографії, історії, мистецтва, науки чи художнього вигляду;

– пам'ятка – культурна спадщина національного або місцевого значення, включена до Державного реєстру нерухомого майна України;

– охорона культурної спадщини – комплекс заходів щодо обліку (виявлення, наукового дослідження, класифікації, державної реєстрації), охорони, збереження, належного утримання, використання за призначенням, консервації, реставрації та музеологізації об'єктів культурної спадщини.

Стаття 2 передбачає такі офіційні класифікації об'єктів національного культурного надбання (див. рис. 1.1).

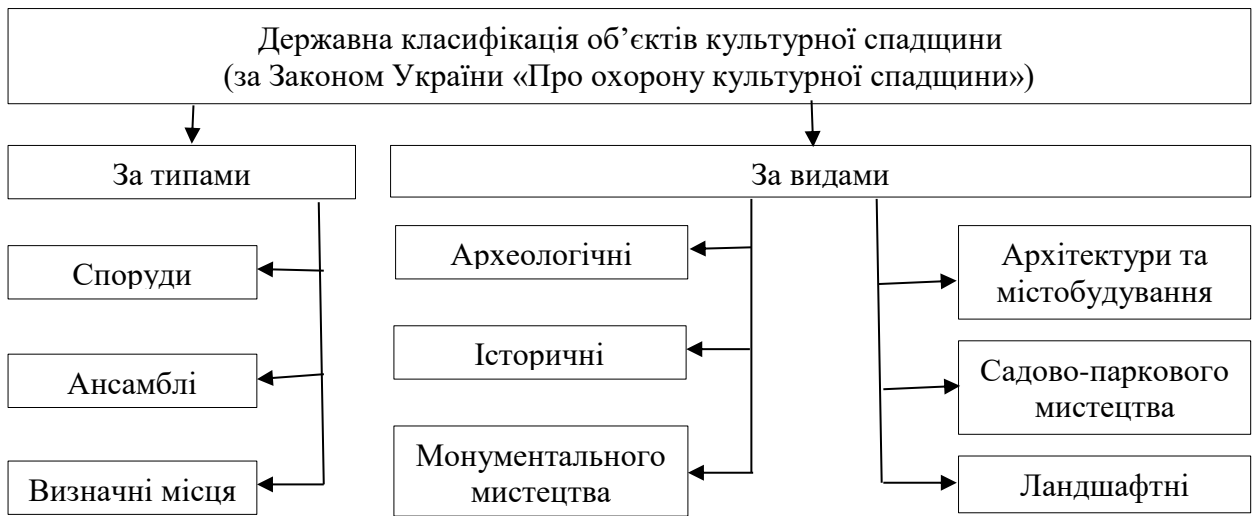

Рис. 1.1 – Чинний в Україні державний класифікатор об'єктів національної історико-культурної спадщини [49]

Закон України «Про охорону культурної спадщини» дає роз'яснення до офіційного використання туристично-краєзнавчих понять (див. табл. 1.1).

В Україні створено національну систему охорони пам'яток історії та культури. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України – є спеціально уповноваженою установою з питань охорони культурної спадщини. Крім того, в Україні існує чимало громадських організацій та об'єднань, товариств, асоціацій, які займаються питаннями охорони культурної спадщини.

Серед громадських об'єднань провідну роль у нашій державі посідає Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. У грудні 1966 р. відбулися установчі збори Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, а наступного року було затверджено статут. Першим головою товариства було обрано Дубину К. К. Протягом тривалого періоду, з 1967 по 1988 рр., товариство очолював академік АН УРСР П. Т. Тронько. Лише за перший рік існування членство Асоціації перевищило 2 мільйони осіб [20].

Таблиця 1.1 – Туристично-краєзнавчі поняття в замковому туризмі [49]

Поняття	Роз'яснення
Споруди (витвори)	Архітектурні та інженерні твори мистецтва та природні чи штучні елементи, монументальні скульптури та монументальний живопис, археологічні пам'ятки, печери з наявними свідченнями діяльності людини, будівлі чи місця, в яких зберігаються реальні свідчення важливих історичних подій, життя та діяльності відомих людей.
Комплекси (ансамблі)	Набір окремо стоячих або з'єднаних між собою будівель різного призначення, визначених топографією, відомих своїм архітектурним та органічним зв'язком із ландшафтом.
Визначні місця	Місцевість або ландшафт, визначений топографією, створений природою, який надає нам часову цінність з точки зору антропології, археології, естетики, етнографії, історії, мистецтва, науки або художнього вигляду.
Археологічні об'єкти	Городища, кургани, залишки поселень, стоянки, укріплення, казарми, заводи, іригаційні споруди, дороги, кладовища, культові місця та споруди, мегаліти, петрогліфи, пам'ятки історичного культурного призначення, місця давніх битв, підводна діяльність людини тощо.
Історичні об'єкти	Будинки, будівлі, їх комплекси, окремі поховання та кладовища, важливі місця, пов'язані з важливими історичними подіями, життям і діяльністю видатних людей, культурою і побутом людей.
Об'єкти монументального мистецтва	Твори образотворчого мистецтва, як самостійні (окремі), так і пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками чи утвореними ними комплексами (ансамблями).
Об'єкти архітектури та містобудування	Історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давніх планів і будівель, окремі архітектурні споруди та пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва.
Об'єкти садово-паркового мистецтва	Поєднання паркової забудови та природного або рукотворного ландшафту.
Ландшафтні об'єкти	Природні території, що мають історичну цінність.

Основним завданням діяльності Товариства охорони пам'яток історії та культури є залучення громадськості до виявлення, охорони, дослідження та популяризації пам'яток історії та культури. За своєю структурою, метою, формою та методами роботи Асоціація є організацією з місцевою історичною базою та розгалуженою мережею місцевих осередків. Помітним напрямом її діяльності є виявлення, документування, облік, дослідження типологічних груп рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, сприяння науковому розвитку пам'яткознавства, еколого-культурні питання, вивчення причинно-

наслідкових зв'язків і впливу людей на місцеве культурне середовище. Так, товариство проводить науково-дослідну роботу на громадських засадах через свої науково-методичні ради, відділи та комітети, які об'єднують науковців, краєзнавців, діячів культури та фахівців різних галузей знань.

1.2. Безпека туристичної подорожі при організації туру замками країни

Одним з найважливіших елементів організації туризму замками країни є забезпечення безпеки життя і здоров'я туристів. Так, небезпеки фізичного і соціального характеру повинні прийматися до уваги суб'єктами індустрії туризму, яким варто мінімізувати й запобігати різноманітним ризикам загроз безпеці туристичної діяльності і організації замкового туризму. Забезпечення безпеки туристів передбачає цілий комплекс заходів у рамках національного законодавства, що гарантують безпеку переміщення туристів по території держави, їхнього перебування, збереження здоров'я, життя і майна .

Міжнародний досвід розробки заходів безпеки туризму досліджується й узагальнюється ВТО. Безпека подорожей декларувалася в Хартії туризму.

У Гаазькій декларації по туризму відзначається, що для того, щоб нормально функціонувати і розвиватися, туризм має потребу в безпеці для мандрівників і подорожуючих, як національних, так і міжнародних, і для їх особистої власності. Це досягається шляхом: 1) розробки і впровадження норм безпеки для подорожей та туристичних перебувань; 2) інформування й освіти громадськості; 3) створення інституціональних рамок для вирішення проблем, пов'язані з безпекою туристів, і, зокрема, в екстремальних турах; 4) міжнародного співробітництва, взаємодії, партнерства на двосторонньому, регіональному, субрегіональному, міжрегіональному і світовому рівнях [55].

При Виконавчій раді ВТО в 1994 р. створений Комітет з якості туристичного обслуговування, що відповідає за питання безпеки подорожей. У тому ж році ВТО провела обстеження 73 країн світу на тему «Безпека і захист мандрівників, туристів, туристських об'єктів». З ініціативи ВТО влітку

1995 р. у Естерунді (Швеція) проведена I Міжнародна конференція по безпеці туризму і зменшенню ризиків при подорожах. Висновки обстеження свідчать: у 71% країн об'єкти і визначні пам'ятки, відвідувані туристами, забезпечуються охороною з боку спеціальної туристської поліції або служби безпеки. У більше половини таких країн ця служба є частиною державної або муніципальної поліції. У 21% країн є спеціальна туристська поліцейська служба, що сприяє половині туристів вирішувати проблеми. На туристичну поліцію покладаються також охорона пам'ятників культури, навколишнього середовища, боротьба з наркотиками, надання інформації туристам і охорона місцевих етнічних груп. Однак лише в 9 країнах є закони, на підставі яких створена туристська поліція. Співробітники туристичної поліції в 41% країн навчаються іноземним мовам, у 26% проходять підготовку по спеціальних туристських дисциплінах, у 37% країн підтримують регулярний зв'язок з туристичними відомствами, фірмами і звичайною поліцією [57]. Міжнародна практика показує, що ряд певних держав видає відповідні рекомендації з відвідування тих чи інших країн і регіонів світу. Так, Держдепартамент США регулярно публікує список країн, у які поїздки не рекомендуються, а в ряді випадків забороняються. МЗС Німеччини в 1996 р. опублікувало список 80 країн світу, куди німецьким туристам не рекомендується їздити, і заборонило подорожі в Афганістан, Анголу, Бурунді, Заір, Лівію, Руанду, Сомалі і Судан.

Безпека туристів, їх благополуччя, підтримка високої якості сервісу в місцях туристського призначення не можна розглядати у відриві від інших суспільних або національних інтересів приймаючої країни навколишнього середовища. При розробці норм безпеки для сфери туризму, захисту туристів інтереси тих, хто відвідує і приймає, повинні бути взаємно гармонізовані. Безпека і захист у сфері туризму пов'язані з великою кількістю правил і постанов, що повинні виконуватися не тільки туристичною адміністрацією, але і цілим рядом інших адміністративних органів, що працюють у різних економічних і соціальних секторах (фінанси, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища, розвиток територій, енергетика, зайнятість [50].

Питання забезпечення безпеки в туризмі можна розглядати у наступних напрямках щодо організації замкового туризму: 1) особиста безпека туристів і їхнього майна, забезпечення якої є найважливішою задачею національного розвитку туризму і міжнародного співробітництва; 2) безпека навколишнього середовища в місцях масового перебування туристів, безпека туристичних об'єктів (замків); 3) безпека національних інтересів приймаючих держав. Так, забезпечення безпеки по зазначених напрямках є найважливішою турботою і першочерговою задачею всіх структур, залучених у туристичну діяльність.

Закон України «Про туризм» в розділі VIII надає гарантії безпечного перебування туристів на території України і зобов'язує органи влади та суб'єкти туристичної діяльності розробити комплекс заходів з безпеки туристів. В статті 26 сказано: «Місцеві органи державної виконавчої влади в галузі туризму розробляють і організовують виконання регіональних програм забезпечення захисту та безпеки туристів, особливо в місцях туристичної активності. Суб'єкти туристичної діяльності розробляють конкретні заходи щодо забезпечення безпеки туристів, екскурсантів, які беруть участь у туристичних подорожах, походах, змаганнях, запобігання травматизму та нещасним випадкам і несуть відповідальність за їх виконання». В Україні діє міждержавний стандарт (ГОСТ 28681.1-95) «Туристично-екскурсійне обслуговування», що передбачає порядок проектування туристичних послуг, включаючи розгляд можливих ризиків, які можуть викликати негативні наслідки і спричинити шкоду здоров'ю туриста та його майну [50].

Згідно із Законом України «Про туризм» з метою забезпечення безпеки туристів суб'єкти туристичної діяльності зобов'язані здійснювати:

- підготовку безпечних умов для перебування туристів, облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій, місць проведення змагань, забезпечення туристів справним спорядженням та інвентарем;

- навчання туристів засобам захисту від травм та нещасних випадків, інструктаж з надання першої медичної допомоги, інформування про джерела небезпеки (зумовлені характером маршруту та поведінкою самих туристів);

- контроль за підготовкою туристів до подорожей, походів, змагань, інших туристичних заходів, у тому числі до правил поведінки у замках;
- надання оперативної своєчасної допомоги туристам, що зазнають лиха, транспортування потерпілих до місць надання необхідної допомоги;
- розробку та реалізацію спеціальних вимог безпеки під час організації та проведення походів з автомобільного, гірського, лижного, велосипедного, водного, мотоциклетного, пішохідного туризму та спелеотуризму.

Відправляючись у подорож, турист зіштовхується з низкою проблем, що при збігові обставин можуть призвести до несприятливих наслідків для здоров'я і майна, зробити туристичну поїздку неможливою або негативно вплинути на туристичні враження, як вважає І Смирнов [37].

Турист постійно перебуває під впливом обставин підвищеної небезпеки в незнайомому довкіллі, яке відмінне від звичайного довкілля проживання. Він не знає досконало звичаїв, мови, традицій, типових побутових небезпек, не має імунітету до хвороб, поширених у цій місцевості. У проектуванні туру і туристичних послуг потрібно уважно вивчити можливі чинники ризику й їх джерела, дослідити можливість і ймовірність вияву джерела па небезпечному для людини рівні, її схильність до впливу джерел небезпеки і передбачити комплекс заходів для захисту здоров'я і життя туриста та його майна.

Шкідливі чинники (чинники ризику) у замковому туризмі класифіковані так [35]: 1) небезпека травмування; 2) вплив довкілля; 3) пожежонебезпека; 4) біологічні впливи; 5) психофізіологічні па вантаження; 6) хімічні впливи; 7) небезпека випромінювань; 8) етап перевезення; 9) підвищена запиленість і загазованість; 10) специфічні чинники ризику; 11) інші. Чинники загрози мають різну ймовірність настання, інтенсивність впливу і важкість наслідків.

Небезпека травмування. В результаті переміщення механізмів, тіл, предметів, складного рельєфу місцевості, гірських порід (каменепадів, селів, лавин), несприятливих ергономічних якостей спорядження й інвентарю, що спричиняють травми (незручне взуття, потертості шкірних покривів у туристів тощо), небезпечних атмосферних та інших природних явищ.

Вплив довкілля. Вплив довкілля зумовлений підвищенням і зниженням температури, вологістю і рухом повітряних мас, опадами в зоні сервісу туристів, різкими перепадами атмосферного тиску. Показники мікроклімату в приміщеннях обслуговування туристів, а також у транспортних засобах повинні відповідати встановленим санітарно-гігієнічним вимогам.

Пожежна безпека. Туристу завжди слід суворо дотримуватись різних вимог нормативних документів пожежної безпеки, засобів розміщення, щоб убезпечити себе від можливої дії чинників ризику цієї групи.

Біологічні чинники. Патогенні мікроорганізми і продукти їх життя, мікроорганізми, отруйні рослини, плазуни, комахи, тварини – переносниками є інфекційних захворювань, викликають опіки, алергійні та токсичні реакції.

Психофізіологічні навантаження. Психофізіологічні чинники ризику: фізичні й нервово-психічні пере навантаження. У проектуванні туристичного маршруту має сенс враховувати реальну спроможність людей сприймати інформаційні потоки, надавати їм вільний час для відпочинку і самостійного ознайомлення з туристичними ресурсами. Слід суворо планувати програму, графік переміщення, проведення різних заходів тощо. Визначаючи складність екскурсійної програми, слід враховувати підготовку туристів, психофізичні особливості групи туристів, а також їхні традиції, звичаї релігію.

Небезпечні випромінювання. Підвищений рівень ультрафіолетового та радіологічного випромінювання. Слід враховувати у плануванні графіка руху за маршрутом (відкритими, незатіненими ділянками маршруту в гірських, водних, лижних, інших походах). Туристичні маршрути можна прокладати й експлуатувати тільки в місцевостях із сприятливим радіологічним станом.

Хімічні чинники. Це токсичні, дратівливі, сенсibiliзуючі. Запобігати дії цих чинників можна, якщо: 1) регулярно контролювати вміст шкідливих речовин у навколишньому середовищі; 2) будувати і розміщувати об'єкти обслуговування туристів у сприятливому середовищі щодо дії цих чинників.

Етап перевезення. Транспортні засоби завжди є джерелом підвищеної небезпеки. На кожному виді транспорту діють свої правила перевезення

пасажирів й інститут страхування пасажирів та їхнього багажу. Прийнято міжнародні Конвенції про повітряні, морські, автомобільні та залізничні перевезення, у котрих правила безпеки займають центральне місце.

Специфічні чинники ризику. Дані чинними зумовлені: 1) можливістю виникнення природних і техногенних катастроф у зоні розміщення туристів; 2) технічним станом об'єктів матеріально-технічної бази (замків і територій); 3) складним рельєфом місцевості; 4) рівнем професійної підготовленості персоналу; 5) підготовкою туристів до пересування за маршрутом певного виду і категорії складності; 6) інформаційним забезпеченням подорожі.

В організації подорожі замками країни слід бути обізнаним щодо інших правил. Функції світла в архітектурі та дизайні можна умовно поділити на утилітарні, біопсихологічні та естетичні. Утилітарні – пов'язані із зором та являються ефективним засобом підвищення їх продуктивності. Оздоровчий чи емоційний вплив світла проявляється в інтер'єрах та міських просторах в світлових шоу та світлотерапії. Естетика світла пов'язана з його візуально-формулюючою дією, при цьому напрям та структура світлових потоків різного походження визначають об'ємно-просторові форми та їх деталі [39].

В музеї освітлення виконує два завдання: підсвітка експонату та загальне освітлення для орієнтації у просторі, зручності проходів. Підбір світла, його температури і яскравості вкрай важливе. Світловий промінь має падати на експонат під правильним кутом, освітлювати весь об'єкт, при цьому підкреслюючи усі рельєфності, якщо вони є. Світловий потік має сприйматися легко, різкий контраст світла і тіні або засвітлені місця будуть негативно сприйматися відвідувачами, навантажуватимуть зорові рецептори.

Простір музею повинен мати можливість повністю затемнити простір, а приміщення (кафе та вестибюль) повинні мати велику кількість природнього світла. Якщо розглядати експонати за світлостійкими характеристиками, то їх можна поділити на три види: високої, середньої та низької світлостійкості. Якщо розглядати експонати за кольором, то можна виділити такі категорії: ахроматичні, одноколірні, багатоколірні тональні та багатоколірні яскраві.

Освітлення експонатів вкрай важливе, воно дозволяє краще оглянути всі деталі та об'єми. Давньоримський архітектор Вітрувій писав, що картинні галереї наприклад мають бути розташовані на північ, таким чином природне освітлення буде постійним. Це допоможе уникнути зміни відтінку картинних полотен. Мінімальна висота приміщення 4 м для оптимального розсіяння світла. При освітленні важливо враховувати кут і відстань до об'єкту. (див. дод. В). В замкових музеях необхідно дати доступ природньому світлу та встановити штучне [48]. Природне світло в замках допомагає краще поєднати зовнішній простір з інтер'єром, візуально створити відкритий простір, проте використання штучного освітлення допоможе зробити акценти на експонати, підсвітити потрібні місця, створити гру світлових ефектів (див. дод. В).

Для правильного освітлення приміщення музею замку та його об'єктів необхідно враховувати такі фактори як: вузько, широко направлений промінь світла, кут падіння, інтенсивність по відношенню до об'єкта і приміщення в цілому, відтінок та температура, пролягання транзитних шляхів та напрямки пересування. Світло має два основних розгалуження – пряме та розсіяне. Пряме світло контрастно розділяє об'єкт на окремі площини світла та тіні, розсіяне світло – виявляє масу загалом, що змінює емоційні відчуття глядача.

Для збереження вигляду експонату та не пошкодження його необхідно уникати потрапляння прямого сонячного проміння. Світильники на стелі повинні бути рухливими, щоб вони змінювали освітлення відповідно до експонату. Для того аби не пошкодити об'єкт варто завчасно проаналізувати їх чутливість до сприйняття світла і, виходячи з цього, підібрати правильну яскравість. Норми сили освітлення: 1) дуже чутливі об'єкти – 50 – 80 люкс; 2) менш чутливі об'єкти – 100 – 150 люкс; 3) майже не чутливі – 150 – 300 люкс. Ультрафіолет не повинен перевищувати 25Вт/м². Середня освітленість у вертикальній площині на висоті 1,5 м повинна відповідати нижче наведеній таблиці. Освітленість акценту разом з загальним не повинна перевищувати зазначених величин (див. табл. 1.2). В замкових приміщеннях для освітлення вітрин необхідно використовувати світлодіодні освітлювальні прилади.

Таблиця 1.2 – Середня освітленість у вертикальній площині [53]

Категорія вулиць, площ	Сер. осв. у вертик. площ., лк	Сумарна освітленість, лк, не більше ніж
А	300	1000
Б	200	750
В	100	500

Світло та колір завжди пов'язані між собою. Проектуючи приміщення і виконуючи його в кольорі, важливо розуміти як і чим воно освітлене. Кольорова композиція складається з наступних елементів: кольоровий тон, світлота, насиченість, чистота, фактурність, психофізичний вплив кожного кольору окремо і всього інтер'єру. Світло класифікується: біле та кольорове, а по характеру – природне та штучне. Головною особливістю білого світла є непостійність спектрального складу і яскравості. Прямі сонячні промені при орієнтації на південь, захід, схід створюють в інтер'єрі психологічний тонус, радісний настрій, яскраві відблиски і кольорові рефлекси вносять кольоровий гармидер в кольорову гармонію і деформують в силу сильних світлових контрастів сприйняття співвідношення кольорів і кольорових форм, а також створюють різкі світлотіні, підкреслюючи об'єми предметів. Між кількістю експонатів та характеристикою тла є зв'язок [60]. В експозиціях, де кількість об'єктів у межах до 10, тло використовують контрастне за кольором та тоном – цей примов допомагає зробити композицію з представлених об'єктів більш яскравою, виразною. Якщо експонатів більше або вони різні за масштабом та об'ємом слід використовувати нюансне співвідношення кольорів і фактур. У випадку, де композицію складають різні за кольором та розміром експозиції, створюють ахроматичне тло – візуально об'єднує елементи. Використовуючи фактури, слід зрозуміти, яку роль їм слід виконувати. Глянцева фактура буде відблискувати та віддзеркалювати проміння, що потрапляє на експонат. Матовим поверхням це не властиво, проте на них більше видно плями і пил.

Енергетична сторона впливу кольору на центральну нервову систему вивчена не достатньо. Проте точно відомо, що як і енергія колір необхідний

людині. Відомі випадки «кольорового голодування», коли при кольоровій бідності оточуючого середовища розвивалися симптоми астенії. Кольорові вподобання у дітей та дорослих відмінні, в останніх вони більш індивідуальні й залежать від суспільно-культурного досвіду, моди, традицій символіки, релігії, дитячі вподобання більше сприймаються на емоційному рівні. Було проведено багато дослідів пов'язаних з темою сприйняття кольору. Більш молоді люди частіше обирали яскраві та світлі кольори на відміну від людей старшого віку [61]. Якщо брати людей віком 45 – 54 роки, то жінки надавали перевагу яскравим кольорам вдвічі частіше за чоловіків. Також фактором, що впливає на сприйняття є індекс кольоропередачі (CRI). Він показує як джерело світла змушує відображати кольори об'єкта в осях і як добре видно зміни у відтінках. Навіть при однаковій температурі світла індекс значною мірою впливає на предмет (див. дод. Г). Якщо світло має індекс більше 80, то воно вважається гарним, більше 90 – майже ідеальне, якщо менше 80 – погане сприйняття об'єкту, втрата насиченості. Для виставкових залів, будь-то представлення кісток динозаврів чи одягу часів. Відродження в картинних галереях сучасних замків потрібно використовувати індекс більше 90, адже гарне освітлення сприяє більшому захопленню від об'єкта (див. дод. Г).

Важливим фактором забезпечення безпеки туристів при відвідуванні замків є пожежна безпека споруд. Обмеження поширення пожежі в замках досягається за рахунок такого: 1) використання конструктивних та об'ємно планувальних рішень, спрямованих на перешкодження поширенню пожежі; 2) зменшення пожежної небезпеки будівельних матеріалів, конструкцій, електропроводки тощо; 3) зменшення вибухопожежної і пожежної небезпеки технологічного процесу. Використання засобів, що перешкоджають горючим речовинам розтікатися приміщеннями. Для забезпечення безпечної евакуації повинні передбачатися заходи, спрямовані на: створення умов для своєчасної та безперешкодної евакуації людей у разі пожежі, захист людей на шляхах евакуації від дії небезпечних чинників пожежі. Приміщення, які розділені на частини перегородками, які трансформуються, чи протипожежними завісами

(екранами), повинні мати самостійні евакуаційні виходи з кожної частини. Допускається один евакуаційний вихід із [41]: 1) приміщення з одночасним перебуванням не більше, ніж 50 осіб; 2) приміщення площею не більше ніж 300 м², розташоване у цокольному, підвальному, підземному поверхах, якщо кількість людей не перевищує 5. Висота евакуаційних виходів повинна бути не менше 2 м, а ширина не менше 0,8 м. Ширина у просвіті сходового маршу повинна бути не менша за нормовану ширину евакуаційного виходу на сходову клітку з поверху, на якому перебуває найбільша кількість людей.

Гранично допустима відстань по шляхах евакуації від найвіддаленішої точки приміщення до найближчого евакуаційного виходу в коридор, на сходи або назвні повинна обмежуватися та прийматися з урахуванням призначення, категорії за вибухопожежною та пожежною небезпекою цього приміщення, ступеня вогнестійкості будинку, кількості людей, геометричних параметрів приміщення та евакуаційних шляхів, розташування обладнання.

Висновки до розділу 1.

Розглянуто замковий туризм з позиції сутності, значення для історико-культурної спадщини, а також державного регулювання використання замків в туризмі. Замковий туризм – це особливий вид пізнавального туризму, який базується на відвідуванні привабливих фортифікаційних і палацових споруд, є ефективним засобом культурного та патріотичного виховання особистості.

Вивчено підходи до безпеки туристичної подорожі при організації туру замками країни. Замковий туризм має потребу в безпеці для мандрівників. Це досягається шляхом: 1) розробки і впровадження норм та правил безпеки для подорожей та туристичних перебувань; 2) інформування та якісної освіти громадськості; 3) створення інституціональних рамок для вирішення проблем, пов'язані з безпекою туристів, і, зокрема, в екстремальних турах; 4) міжнародного співробітництва, взаємодії, партнерства на двосторонньому, регіональному, субрегіональному, міжрегіональному і світовому рівнях.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ЗАМКІВ ЛЬВІВЩИНИ

2.1. Дослідження сучасного стану і проблем замкового туризму України

За даними ВТО понад 2/3 замків (понад 1500 фортифікацій) Європи сьогодні вдало відновлені і використовуються у туристичній сфері, зокрема у готельному господарстві [31]. Європейським туристам притаманне прагнення декілька днів пожити у справжньому середньовічному замку, скуштувати страви старожитньої етнічної кухні та взяти участь в анімаційних лицарських розважальних програмах замкового дозвілля. Окрім того, королівські замки та знатні аристократичні двори частково чи повністю перетворені у музеї, історичні пам'ятки є об'єктами туристичних екскурсій. Інші – утворюють цілісні туристичні комплекси з загадковими, сповненими історичних загадок і таємниць замковими спорудами, в яких виставляються музейні експонати; готельним фондом номерів, конференц-залами, атракційними туристичними програмами (лицарські турніри, стріляння з арбалетів, винно-дегустаційними заходами тощо) [10]. Важливим та дедалі популярнішим напрямом замкового туризму у Європі є організація весільних та інших урочистих церемоній, що яскраво ілюструє сучасні тенденції наслідування аристократизму поведінки й духу. Це доводить те, що туризм увійшов до першочергових потреб людства, охопивши всі сфери суспільно-економічного та особистого життя людини.

Щодо України, то вона дуже тісно пов'язана з європейською історією, містикою, королівськими та древніми знатними дворами, оскільки, як і у європейських країнах (Франції, Італії, Англії, нинішніх Угорщині, Румунії, Чехії, Німеччині), на українських теренах замки та фортеці масово зводяться у XIV – XVII ст., активно трансформуючись з палаців з елементами італійського «бароко» у палаци у стилі вишуканого «класицизму» аж до кінця XVIII ст., набуваючи яскравої української своєрідності. Кількість самобутніх замків, палаців, фортець та родових маєтків шляхти, уцілілих до

XIX ст., за підрахунками, обчислюється сотнями [11]. На жаль, винищення родової аристократії більшовиками та націоналізація маєтків призвели до часткового, а в більшості випадків повного руйнування всіх замкових споруд (прямого і опосередкованого – шляхом перетворення у адміністрації, школи, будинки культури тощо). Проте, не зважаючи на такі втрати, і досі в Україні налічується біля ста тільки замкових твердинь (або руїн) – свідків героїчного, місцями трагічного, але завжди романтично легендарного українського минулого. У більшості вони занедбані, але, навіть у такому вигляді можуть стати об'єктом як внутрішнього, так і зовнішнього туристичного попиту.

Замковий комплекс в Україні зберігся від давніших часів до сьогодні. В основному вони розташовані в Криму, Волині, Галичині, Поділлі, Карпатах, Буковині, Лівобережному Придніпров'ї. Найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів збереглася до нашого часу на заході України (за підрахунками експертів приблизно 90% всіх замків і палаців держави) – на Львівщині, Франківщині, Тернопільщині, Волині, Закарпатті, Хмельниччині.

Перспективи замкового бізнесу великі. Ревіталізація оборонних споруд в Україні може передбачати перетворення їх на готелі та розважальні центри. Просування якісної реклами про такі об'єкти в ЗМІ, проведення історичних конкурсів та фестивалів, туристичних виставок може відродити інвестиційну привабливість та підвищити туристичний інтерес до України [34].

Доктор історичних наук О. Мацюк запропонував таку класифікацію оборонних споруд України: 1) давньоруські укріплені городи; 2) міста-фортеці; 3) замки; 4) оборонні монастирі; 5) церкви, костели, синагоги; 6) військові укріплення; 7) сторожові вежі; 8) оборонні дзвіниці [36].

Лесик О. пропонує класифікувати всі замки і монастирі України за їх придатністю для готельно-ресторанного і відпочинкового бізнесу та туризму. Автор, переконаний, що усі оборонні споруди необхідно розподілити на чотири охоронно-функціональні класи (див. табл. 2.1) [30].

За хронологією замкові комплекси України належать до історичних періодів: 1) доба Київської Русі (800 – 1240 рр.); 2) доба монголо-татарського,

литовського і польського панування (1240 – 1648 рр.); 3) доба національно визвольної війни та козацької держави (1648 – 1775 рр.); 4) доба панування Російської та Австро-Угорської імперій (1775 – 1917 рр.) [52].

Таблиця 2.1 – Класифікація замків і монастирів України за їх придатністю для готельно-ресторанного, відпочинкового бізнесу та туризму [30]

Клас	Зміст охоронно-функціонального класу
Клас А	пам'ятки архітектури, як заповідники в Києво-Печерській лаврі, Львові, музеї в замках Ужгорода, Луцька
Клас Б	замки і монастирі, придатні для використання під готельну інфраструктуру та сервіс зокрема, замки в Свіржі, Бережанах, Жовкві, частина приміщень монастирів у Браїлові, Підкамені, відпочинкові пансіонати – замки у Бродах, Підгірцях, Збаражі
Клас В	замки і монастирі, які частково можна використовувати для розташування туристичних закладів – замки в Невицькому, Хусті, а також пам'ятки архітектури, поруч з якими можна будувати турбази, готелі, бази відпочинку: замки в Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Хотині, Білому Камені, Корці, Підзамочку, Королевому, Невицькому, Володимирі-Волинському, Кременці
Клас Г	численні пам'ятки, що використовуються під історико-архітектурні заповідники, різні музеї, навчальні заклади, санаторії, інтернати, будинки для престарілих, культосвітні установи, а також діючі монастирські комплекси

Сьогодні палацово-замковий комплекс країни є одним із найменш використаних архітектурних комплексів України та маловідомий туристам. До головних причин такого стану слід віднести: 1) кошти на будівництво матеріально-технічної бази споруд здійснюються за залишковим принципом з виділенням незначних сум; 2) байдужість місцевих органів самоврядування та населення до історичних та культурних цінностей; 3) існують значні проблеми з функціональним наповненням пам'яток, оскільки вони довгий час використовувалися не за призначенням, а призначення відновлених будівель не завжди є зрозумілим; 4) охорона державою архітектурних та історичних пам'яток є неповною, а використання опорних пунктів часто нераціональним; 5) відновлення тієї чи іншої частини замкових та палацових комплексів ще не є гарантією їх збереження. В разі нераціонального їх використання або відсутності фінансування вони знову можуть занепасти.

Слід зазначити, що замків і палаців у занедбаному стані на українській землі більше, ніж уцілілих. За радянських часів вони залишалися майже без нагляду і використовувалися не за призначенням: розташовувалися військові частини, склади, санаторії, лікарні чи інтернати. Замки-фортеці, розташовані в сільській місцевості, важкодоступні для туристів, оскільки немає належної туристичної інфраструктури, щоб легко дістатися до об'єктів. Але є замки, які збереглися або відреставровані і придатні для туристичного бізнесу. Вони розкидані по всій Україні і маловідомі. Найбільша кількість замків, фортець і монастирів-фортець збереглася в Західній Україні (за різними експертними оцінками, близько 90% усіх замків і палаців країни) [22] – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Хмельницька області.

На Львівщині є чотири унікальні замки [24], які є частиною багатьох туристичних пакетів та популярного маршруту «Золота підкова Львівщини»: Олеський, Золочівський (Китайський палац), Підгорецький (європейська перлина, замок-палац, та перший Венеціанський палац в середній Європі), Свірзький (найатракційніший класично-лицарський мінізамок) (див. дод. Б).

Замки Волині представлені Луцьким замком (Замок Любарта, Верхній замок – один з найбільших і найдавніших на Україні, є одним з фаворитів за привабливістю серед туристів). Новомалинський замок (один з найстаріших в Україні, проте на сьогодні залишилися художньо атракційні руїни) [56].

Особливе місце у «замковому намисті» займають замки Закарпаття (12 замків), що датуються ХХ – XVI ст. – середнянський замок Тамплієрів цікавий археологічно і туристично. Туристичною візитівкою Закарпаття є королівський Мукачівський замок «Паланок» (замкове диво, збудований на вершині базальтового пагорба, добре збережений та відреставрований) [25].

Івано-Франківська область представлена у замковому туризмі кількома оборонними фортецями на чолі з величною Хотинською фортецею. Серед замків Західного Поділля більш привабливими з туристичної точки зору для відвідування вітчизняними туристами й іноземцями є палац Вишневецьких, Терехівський замок, Микулинецький замок, Бережанський замок [32].

Славиться багатими пам'ятками оборонної архітектури Хмельниччина, серед яких «перлини» замкового туризму – Кам'янець- Подільська фортеця і Меджибізький замок (замок-фортеця, вражає навіть у напівзруйнованому стані). Зачаровують багатоміліардною історією також руїни Жванецького, Зінківського, Летичівського, Старокостянтинівського замків, що безумовно мають входити до туристичних програм замками Західної України [19].

На основі дослідження найбільш популярних турів по замках складено список найкрасивіших та найпопулярніших замків України серед туристів (див. дод. Е). Таким чином, в Україні, як і в Європі, вироблена цілком стандартна методика використання замків для туризму. Можна виділити декілька основних напрямків такої діяльності, які охоплюють процес від реставрації замків до облаштування об'єктів туристичного обслуговування.

Результати аналізу замкової спадщини України дозволяють зробити висновок, що туризм в країні має значний потенціал, що відкриває багато нових можливостей для організації і успішної реалізації різних видів туризму. З іншого боку є занедбаність, зруйнованість замкової архітектури, байдуже ставлення суспільства до потреби відбудови замків. Водночас європейський досвід довів, що державна монополія на володіння замками та палацами неефективна. Для України цей досвід є прикладом, він, з одного боку, вирішує проблему збереження історико-культурної спадщини, а з іншого – формує позитивний туристичний імідж, що сприяє досягненню високої конкурентоспроможності України на ринку послуг міжнародного туризму. Водночас, вирішуючи проблему охорони замків, використання замків туристами вирішить і багато економічних проблем, адже загальновідомо, що розвиток гостинного туризму сприяє зміцненню національної економіки.

Наявні в країні об'єкти історико-культурної спадщини перебувають під охороною держави. Законом України «Про охорону культурної спадщини». Коротка кадастрова інформація про пам'ятки архітектури й містобудування міститься у Державному реєстрі національного культурного надбання: там зібрано інформацію про 1665 пам'яток архітектури у 915 населених пунктах.

Стан більшості названих пам'яток (див. дод. Є), без перебільшення, незадовільний. Це стосується споруд оборонного зодчества: більше ніж сотня фортифікаційних споруд – це жалюгідні руїни [23]. Відсутність реального власника та суттєвої державної охорони сприяє подальшому нищенню цих пам'яток, перетворенню їх на смітники та звалища будівельних матеріалів тощо. Необхідно визнати: ми в більшості випадків не цінуємо своєї історико-культурної спадщини, не пишаємося нею, як це прийнято в більшості цивілізованих країн. Наприклад, у Чеській Республіці [47], де на відносно невеликій території зосереджено понад 3000 фортифікаційних споруд, ними опікується як кожна територіальна громада, так і держава в цілому [29].

Аналогічна ситуація і в сусідній Республіці Польщі, де під охороною держави знаходиться близько 1500 оборонних споруд (замків і фортець) [3], більша частина з яких законсервована і перебуває під постійним наглядом археологів, а частина активно інтегрована у прибутковий туристичний бізнес (готельний, екскурсійний, ресторанний, фестивальний тощо).

В Україні є Державну систему охорони пам'яток історії і культури. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладено на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноваженні органи охорони культурної спадщини. Водночас в Україні діє ряд різноманітних громадських асоціацій, об'єднань, організацій і товариств, що займаються питаннями охорони культурної спадщини [13]. Охорона і збереження об'єктів історико-культурної спадщини в замковому туризмі на місцевому рівні, відповідно до чинного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яке забезпечується виконавчими комітетами відповідних органів місцевого самоврядування. До специфічних повноважень цих органів належать такі, як: популяризація справи охорони культурної спадщини у відповідній території, організація науково-методичної, виставкової та видавничої діяльності у цій сфері, організація аналізу об'єктів культурної спадщини, участь в організації підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників у сфері охорони культурної спадщини. Саме органи місцевого самоврядування

зобов'язані створювати умови для розвитку туризму, сприяти відродженню осередків народної творчості, національно-культурних традицій місцевого населення, художніх промислів і ремесел, у рамках делегованих повноважень у галузі будівництва забезпечувати охорону, реставрацію та використання пам'яток історії та культури. Вони зобов'язані здійснювати моніторинг фізичного стану визначних пам'ятних об'єктів історії. Саме органи місцевого самоврядування мають виключну компетенцію із внесення пропозицій до центральних органів влади щодо оголошення об'єктів, що мають історичну цінність, пам'ятками, які охороняються законодавством [43].

Так, саме органи місцевого управління (міське управління – складний різновид публічної влади, який може включати, як місцеві представницькі та виконавчі органи, так і державну адміністрацію на місцях, що зумовлює поєднання в інституті місцевого управління самоврядних і державних начал) та їх керівництво з огляду на свої функціональні обов'язки мають повну інформацію щодо стану пам'яток, які знаходяться на підвідомчій території. Відповідно до інформації щодо стану нововиявлених пам'яток та тих, що вже перебувають під наглядом органів влади, плануються заходи їх збереження. У більшості випадків такі заходи виявляються недостатніми, несвоєчасними та неадекватними складності робіт, яких потребує стан пам'ятки. Крім того, часто заходи виконуються не оперативно і тому виявляються не своєчасними.

Серед громадських об'єднань (ГО) провідну роль відіграє Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Головним завданням цього товариства стало залучення широкої громадськості до виявлення, охорони, дослідження і пропаганди пам'яток історії та культури. За своєю структурою, формами і методами роботи товариство є організацією краєзнавчого профілю з широко розгалуженою мережею по всій країні. Провідне місце у діяльності посідають облік всіх типологічних груп рухомих і нерухомих пам'яток історії і культури, сприяння науковій розробці проблем пам'яткознавства, культури.

За результатами досліджень отримано результати, які підтверджують, що більшість фортифікаційних споруд мають потенціал для розвитку тури-

стичного бізнесу. Можна визначити декілька головних напрямів туристичної привабливості оборонних споруд України: історико-архітектурний (високий рівень насиченості історико-архітектурними пам'ятками, чимало мають місцеве, регіональне, загальнодержавне, міжнародне значення); природно-ландшафтний; культурно-мистецький (збереження традицій фольклорного мистецтва, що може бути базою для розвитку фестивального туризму) [38].

Комплексний підхід до управління розвитком замкового туризму може забезпечити охорону, збереження і використання історико-культурного та навколишнього середовища, сприяти перетворенню туристичного комплексу в один із пріоритетних напрямів місцевого та регіонального розвитку. При цьому замковий туризм повинен давати економічну вигоду, насамперед, місцевій територіальній громаді. Адже він здатний підтримувати історико-культурну спадщину в тому разі, коли базується на унікальності об'єкта і його неповторній автентичності. У зв'язку з цим, одним із завдань органів місцевого управління має стати створення та упорядкування інфраструктури, комунікацій, транспортного сполучення, що поєднує інтереси туристичної галузі для охорони і популяризації історико-культурної спадщини. Напрями можна доповнити елементами релігійного туризму, набутої роками тенденції розвитку агро-, еко-, спортивно-оздоровчого, науково-пізнавального видів туризму. Діяльність органів місцевого управління повинна бути сфокусована і на організації та заохоченні науково-просвітницької роботи і проведенні інформаційно-рекламних заходів. Для розвитку замкового туризму в Україні треба: вивчити та структурувати місцеві напрацювання на предмет розвитку цього виду туризму; здійснити наукові дослідження і підготувати науково-дослідне підґрунтя для розроблення та реалізації інноваційно-інвестиційних проектів з питань замкового туризму; розробити на цій основі Стратегічну програму розвитку замкового туризму в Україні до 2026 року.

На сьогодні в розвитку замкового туризму першочерговими повинні стати такі заходи управлінської діяльності: затвердження органами місцевого управління нормативно-правових документів «Положення про екскурсійну

діяльність» на території державних історико-архітектурних заповідників та на об'єктах оборонних споруд; формування бюджетів розвитку міст із залученням інвестиційних ресурсів підприємницьких структур, які працюють в обслуговуванні (розміщення, побуту, торгівлі) за загальноприйнятною громадською програмою регенерації населених пунктів; створення рівних умов для функціонування підприємницьких структур у населених пунктах з метою впровадження інноваційно-інвестиційних проектів.

Сучасною проблемою є вплив туристичної діяльності на навколишнє середовище. Замковий туризм впливає на збереження й розвиток культурного потенціалу, сприяє гармонізації відносин між різними країнами та народами. Важливою функцією замкового туризму є те, що він змушує уряди, громадські організації й комерційні структури брати активну участь у справі збереження й оздоровлення навколишнього середовища. З метою запобігання негативного впливу туризму на довкілля органи місцевого самоврядування, органи контролю, адміністрації природоохоронних установ контролюють дотримання вимог природоохоронного законодавства для недопущення перевищення рекреаційного навантаження і деградації середовища. Вплив туристичної діяльності на навколишнє середовище може бути позитивним та негативним. Позитивний вплив включає охорону і реставрацію пам'яток природи, історії, культури, створення національних парків і заповідників, збереження лісів, захист рослинного і тваринного світу. Негативний вплив більший, зокрема, це вплив на якість води в річках, озерах, морях і на якість повітря, зростання викидів шкідливих речовин транспортними засобами, самовільне розміщення тимчасових баз відпочинку, забруднення відходами навколишнього середовища, самовільне розпалювання вогнищ. Полювання, риболовля, збирання рослин завдають значної шкоди природі і призводять до зменшення чисельності або навіть до повного зникнення фауни та флори певних територій. Зростання населення в туристичних регіонах, будівництво нових туристичних потужностей потребує залучення більшої кількості природних ресурсів, що збільшує навантаження на навколишнє середовище.

Із зростанням впливу всіх цих факторів запобігти забруднень довкілля і привести цінні природні території до належного стану можна лише шляхом залучення природоохоронних інвестицій. Проте за даними 2019 р. державної статистики в Україні інвестиції переважно спрямовувалися на охорону і раціональне використання водних ресурсів – 35,5%, атмосферного повітря і проблем змін клімату – 34,8% та поводження з відходами – 15,5%. Водночас, освоєні обсяги інвестицій на охорону і раціональне використання ресурсів рослинного і тваринного світу становили лише 0,3% усіх капітальних інвестицій природоохоронного призначення, що не відповідає сучасним вимогам формування сталого соціально-економічного розвитку країни [35].

Проблема впливу туризму на навколишнє середовище залишається актуальною і потребує регулювання, підтримки та належного контролю з боку держави. Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. У ст. 1 цього Закону зазначено, що завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідація негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Повноваження місцевої адміністрації в галузі використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля визначені в Законі України «Про місцеві державні адміністрації». Відповідно до цього Закону, місцева державна адміністрація будь-якого регіону України зобов'язана:

– розробити та організувати виконання затверджених у встановленому законом порядку програм раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, що перебувають у державній власності;

- розробляти, подавати на затвердження відповідної ради та забезпечувати виконання регіональних екологічних програм; звітувати перед відповідною радою про їх виконання; вносити до відповідних органів пропозиції щодо державних екологічних програм;

- вживати заходів до відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону довкілля різними підприємствами і громадянами;

- вносити пропозиції відповідним органам місцевого самоврядування щодо організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду регіону.

Протягом останніх десятиріч у різних країнах розроблено програми, орієнтовані на гармонізацію відносин між туризмом і природою. Серед них: зелений туризм, екотуризм, сталий туризм. На практиці ці альтернативні напрями бізнесу передбачають обмеження нового туристичного будівництва, пропагування екологічних видів транспорту, впровадження екологічних технологій для найбільш поширених форм туризму (відпочинковий, піший), а також підвищення екологічної свідомості туристів і місцевих жителів.

З метою обмеження шкідливого впливу традиційних видів туризму на довкілля експерти пропонують наукові методики та обмежуючі заходи. Це створення «закритих» територій – національних парків, заповідників, заказників (їх кількість у світі на кінець 1980-х років становила понад 500 млн га); розробка методів регулювання туристичних потоків (введення квот на відвідання заповідних районів, вхід тільки для проінструктованих осіб, свідоме зменшення кількості під'їзних шляхів та утруднення доступу). Для боротьби з особливо гострою проблемою в туризмі – проблемою густоти туристичних потоків – експерти з планування у сфері туризму ввели поняття пропускна здатність та допустиме навантаження, серед яких виділяють: 1) соціально допустиме навантаження (густина туристичних потоків, яка не зашкоджує нормальній життєдіяльності населення та туристів); 2) фізично допустиме навантаження (достатня кількість місць у транспорті, засобах розміщення, пляжних площ тощо); 3) допустиме навантаження на довкілля (здатність природного середовища природнім шляхом переробляти стічні

води, здатність природних об'єктів до самовідновлення тощо). Так, на думку експертів організації «Кіпріотські друзі землі», максимально допустиме співвідношення між кількістю місцевого населення і туристів у сезон не має переважати 6:1, що досить часто порушується в популярних замкових центрах світу. Замкові території, на думку експертів різних організацій, повинні плануватися з розрахунку від 5 до 25 м² на людину тощо.

Усі техніки для зменшення негативного впливу туризму на довкілля на регіональному, національному рівнях поділено на дві групи: 1) макротехніки, які пов'язані з плануванням об'єктів у туристичній зоні та зв'язків між ними; 2) мікротехніки, які пов'язані з управлінням потоками людей у самій зоні.

Макротехніки (політика «розкидання» і політика «горщиків з медом») – створення альтернативних туристичних об'єктів та їх популяризація для відвернення туристів від особливо перевантажених туристичних центрів; зонування – визначення способів використання земель, привабливих для туристичної діяльності; розвиток «м'якого» туризму, що дозволяє тільки ті заняття, які властиві для даного району; створення умов для відпочинку поблизу міських центрів; туристична освіта населення тощо – мають на меті оптимальний розподіл туристичних потоків між районами та формування в потенційних туристів правильного ставлення до природного довкілля.

Мікротехніки – обмеження входу на туристичні об'єкти; використання цінового механізму; обладнання туристичних маршрутів і контроль за точками доступу – допомагають зменшити шкоду від перебування туристів,

Проблеми взаємодії та взаємозалежності туризму й довкілля вже давно вийшли за рамки національних і регіональних інтересів і стали предметом обговорення на міжнародному рівні (туристичні форуми та конференції).

2.2. Аналіз проблем розвитку замкового туризму у вітчизняному регіоні

Спадщина замків Західної України дозволяє впевнено зробити висновок про значний потенціал замкового туризму, який відкриває багато нових

можливостей для організації та успішного здійснення туризму різних видів – історико-культурного, пізнавального, виставкового, тематичного тощо [51].

За кількістю замкових споруд, які є основою для розвитку культурно-пізнавального туризму, Львівська область є одним із провідних регіонів України. Так, на Львівщині став популярним туристичний маршрут найбільш відомими замками Львівської області з назвою «Золота підкова Львівщини». Цю назву маршрут отримав через розташування замків дугою, що схожа на підкову. До маршруту, як правило, включають Олеський, Підгорецький, Золочівський, а іноді ще й Свірзький та Старосільський замки (див. дод. А). Олеський, Підгорецький, Золочівський замки є філіями Львівської галереї мистецтв імені Бориса Возницького як діючі музеї. Довжина маршруту – 238 км. Створений маршрут за ініціативи Бориса Возницького для популяризації замкової спадщини Галичини. Сьогодні цю автобусну екскурсію з виїздом зі Львова, пропонують декілька туристичних фірм, які інколи можуть включати відвідання інших об'єктів. Негативною стороною маршруту є жахливий стан автомобільної дороги між Золочевим та Підгірцями. Окрім них, у Львівській області зберігся частково замок в Поморянах. (див. табл. 2.3; див. дод. Б).

Динаміку відвідування за 2017 – 2021 роки (довоєнний період) замків «Золотої підкови Львівщини» представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Відвідуваність замків «Золотої підкови Львівщини»

Назва замку	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Олеський замок	109 820	85 435	99 947	117 451	124 101
Золочівський замок	99 591	86 215	99 538	125 225	136 864
Підгорецький замок	88 842	78 699	89 414	100 603	107 385

За даними таблиці 2.2 найбільше туристів відвідує Золочівський замок (на початок 2021 р. – 136 864 особи). Олеський та Підгорецький замки мають хорошу, чітку, стабільну динаміку зростання кількості відвідувачів.

Таблиця 2.3 – Замки туристичного маршруту «Золота підкова Львівщини»

Назва / Місце розташування	Напрями використання замку в туристичній діяльності
Олеський замок, Вул. Замкова, 30, смт. Олесько, Золочівський р- н, Львівська обл., 80533	Сьогодні в будівлях фортеці розмістилася Львівська картинна галерея. В експозиції представлені художні полотна та ікони XIII-XIX століть. Також у середині приміщень та у саду виставлена найбільша в Україні колекція дерев'яної скульптури. Туристи мають також можливість прогулятися розкішним парком навколо цитаделі.
Підгорецький замок, с. Підгірці, Бродівський р-н., Львівська область, 80660	З оглядового майданчика відкривається вид на розкішний фасад і панораму місцевості. Туристи можуть відвідати Китайський кабінет і прогулятися Золотою, Кармазиною та Обідньою (з XIX ст. званою як Лицарська) залами. Над павільйонами замку височіють бронзові скульптури атлантів. Один із них несе на своїх плечах Землю, інший — Всесвіт. До костелу Святого Йосипа можна прогулятися через парк. Також замок є дуже цікавим місцем для фото.
Золочівський замок вул. Тернопільська, м. Золочів, Львівська обл., 80700	Гут відвідувачі можуть побачити камінь тамплієрів (камінь бажань – зашифроване послання з минулого. Окрім готичного хреста, на них також зображено квітку маку та терновий вінець. Вони досі не можуть пояснити, що означає картина. Велич Стародавнього Єгипту, Китаю та Японії можна спостерігати з експонатів Китайського палацу. Можна спостерігати Горгулій, химер і обличчя інших гротескних персонажів з будинків заможних містян готичного Львова до 1527 р.
Свірзький замок, с. Свірж, Перемиш- лянський р-н, Львівська обл.	Перед туристами відкривається напрочуд витончений зразок оборонної архітектури, романтичне відображення якого в озері викликало захоплення протягом століть. Завдяки своєму справжньому французькому шарму Свірзький замок став успішною сценою відомої епопеї про трьох мушкетерів.
Старосільський замок, с. Старе Село, Львівська обл.	Відвідувачі зможуть побачити, що, незважаючи на напівзруйнований стан, здалеку замок все ще виглядає грізною фортецею. Замок займає досить велику територію – два гектари, має форму неправильного п'ятикутника. Одну з веж прикрашає кам'яна корона.

Хоча в Золочівському замку спостерігалася велика кількість туристів, в Олеському відбулося більше екскурсій, ніж у Золочівському (див. табл. 2.4).

Майже половина відвідувачів (49%) – дорослі, 28% – учні, 12% – студенти. Слід зазначити, що, за даними, підрахованими Олеським замком, пропорція учнів міських і сільських шкіл є явно непропорційною. Якщо у 2021 році для учнів було організовано 544 екскурсії, в яких взяли участь 13843 діти, то розподіл буде наступним: 394 екскурсії (9771 дитина) – учні міських шкіл, 150 екскурсій (4072 діти) – учні сільських шкіл. Тобто співвідношення учнів міських і сільських шкіл становить 70/30%.

Таблиця 2.4 – Кількість проведених екскурсій для різних категорій туристів в Олеському та Золочівському замках [16]

Назва музею	Кількість проведених екскурсій									
	2017		2018		2019		2020		2021	
	діти	дорослі	діти	дорослі	діти	дорослі	діти	дорослі	діти	дорослі
Музей-заповідник «Золочівський замок»	823	1017	693	987	873	1135	823	805	749	894
Музей-заповідник «Олеський замок»	397	1558	347	1138	482	1682	597	2258	544	2419

Це зрозуміло з огляду на обмежену мобільність учнів сільських шкіл. Однак ця різниця поглиблюється, і це негативно впливає насамперед на дітей сільських шкіл, які відвідують музеї рідше, ніж учні міських шкіл. Категорії відвідувачів Олеського, Золочівського, Підгорецького замків (на початок 2021 року): дорослі (47 %), учні (28 %), студенти (12 %), іноземці (13 %).

Жовківський замок був збудований у 1594 – 1606 роках за наказом Станіслава Жолкевського як оборонна споруда в стилі ренесансу. Замок витримав облогу, хоча неодноразово брали козаки. Наприкінці XVII століття це була улюблена резиденція польського короля Яна III Собеського [44], за правління якого він пережив найбільший розквіт. Сучасного вигляду замок набув завдяки численним перебудовам і недбалому поводженню в XIX – XX ст. Зараз замок відбудовують. Активна фаза реставрації розпочалася у 2015 р.

Добромільський замок Гербуртів був побудований у другій половині XVI ст. Розташований за 4 кілометри на північний схід від міста, біля села Тернавка, розташований на вершині гори Сліпої (566 м) та побудований на місці дерев'яної будівлі 1450 р.; відновлений у 1614 році і знову покинутий з 18 ст. На відміну від інших палацових замків, він має оборонне значення, а його житлові приміщення призначені лише для тимчасового проживання.

Перша письмова згадка про існування та розташування Бродівського замку – 5 лютого 1588 р. Після захоплення Бродів польським полководцем Станіславом Конєцпольським у 1629 році тут був побудований новий замок у

фортечному стилі (1630 – 1635). Архітектор – відомий французький інженер Гійом Леввассер де Боплан й італійський архітектор Андреа дель Аква. Замок є п'ятикутником, що складається з 5 бастіонів і куртин (долин) з казематами посередині. Навколо замку глибокий рів і туди ллється вода. Вхід у середину форту здійснювався через дамбу та підйомний міст. На території замку до 18 ст. стояли дерев'яна каплиця та будинок, де жив каштелян і комендант форту. Нині збереглися каземати та два бастіони. На території замку зберігся двоповерховий палац XVIII століття, збудований Станіславом Потоцьким. Територія палацу віддана під школу, де також розміщені районний архів та виставкові зали Бродівського історико-краєзнавчого музею. Замкові каземати залишилися в руїнах і не використовуються, що завдає їм значних руйнувань.

Згідно з історичними джерелами, у VIII – X ст. на території кількох сучасних сіл Миколаївського району Львівської області існувала величезна стародавня митрополія – Стільсько. Як і більшість великих міст того часу, столиця білих хорватів мала невелике містечко та передмістя. Стільсько займало площу 250 га і було оточене трьома укріпленнями, потужність і вагу яких засвідчували вже на той час стіни та вежі. Навколо міста також були поселення, про що свідчать численні знахідки предметів побуту та прикрас. Стільсько мало 40 – 50 тисяч населення. Як припускають історики, сама територія давньослов'янської білохорватської держави була не лише на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Чернівецької областей, а й на території сучасних Польщі, Угорщини та Словаччини. За повір'ям, місто поступово занепадало під набігами ворогів, тому вцілілі жителі заснували місто Стільсько, нині село Львівської області. Саме в цьому селі сьогодні неподалік одна від одної розташовано багато цікавих пам'яток. Лише зайшовши на цю ділянку, неможливо не помітити скелясту місцевість. Одразу за скелею знаходиться Г-подібний камінь, природа якого невідома, але його розмір і форма абсолютно зачаровують усіх відвідувачів. Досі серед місцевих жителів ходять легенди, що передаються з покоління в покоління. Існує легенда про підземелля, яке нібито відкривається раз на рік. Ще один

цікавий об'єкт, який відноситься до селища Стільськ, це печери в сусідньому селі Дуброва. Їх унікальність полягає в поєднанні християнства і язичництва. У цьому ж селі збереглася старовинна дамба, яка регулює рівень води, ще раз підтверджуючи могутність міста, оскільки воно має свої водотоки. Цікавим фактом є те, що скелі Стільська випромінюють магнітні хвилі. Те ж саме з відомими єгипетськими пірамідами чи Стоунхенджем в Англії. У 2001 році Кабінет міністрів відніс селище Стільськ до нерухокої пам'ятки історії та культури. Напевне, Стільсько має потенціал стати потужною туристичною DESTINATION, успішно рекламуючи Україну та українців як націю.

Фортеця Тустань знаходиться біля села Урич. Сьогодні Тустань – це залишки давньоруського укріпленого комплексу на скелі, що входить до однойменного історико-культурного заповідника. Нині Тустань є цікавим геологічним реліктом та унікальною історичною знахідкою. Укріплення на скелі були зведені в 9 столітті. Використовувався племенами білих хорватів як оборонний і митний пункт: Через Тустань проходив Соляний шлях, по якому з Галичини доставляли сіль до країн Центральної Європи. Пізніше місто-фортеця стало прикордонним і митним центром між Галицько-Вольсинським князівством та Угорщиною. У писемних джерелах Тустань вперше згадується в хроніках підканцлера короля Казимира Янка (з 1333 по 1384 рр.) та в польського історика Яндлугоша (1340 р.). Польський король Казимир Великий захопив фортецю і потім її відбудував. На той час Тустань була відома як міста Львів, Сянок і Перемишль, Требовля і Галич. Фортеця була під владою польського короля. Згодом воно перейшло до польських магнатів і шляхтичів. З середини 16 ст. міська фортеця занедбана, хоча й продовжувала функціонувати як митниця до кінця 16 ст. Вже в 17 ст. Тустань втратила роль митниці і поступово занепала. Починаючи з 18 століття, руїни фортеці замку почали привертати інтерес і увагу туристів, етнографів та істориків. Серед археологічних знахідок відомою є дерев'яна будівля 10 ст. Наскельні сліди дерев'яних будівель 9 – 13 ст. віднесено фортифікаційний комплекс до унікальних пам'яток Європи. Крім того, існує велика кількість

петрогліфічних наскельних зображень (найбільше з Карпат). Це сонячні знаки – символи сонця, хоча призначення їх не відоме. Сьогодні Тустань є популярним туристичним об'єктом і тут щорічно проходить фестиваль «Ту Стань!». Окрім скелі чудовими місцями для відвідування є музей Тустані та культурний центр «Хата у Глибокім». Зазначено, що заповідник «Тустань» входить до складу національного природного парку «Сколівські Бескиди».

Унікальними об'єктами для розвитку замкового туризму є монастирі-фортеці, зокрема Крехівський василіянський чоловічий монастир Святого Миколая (XVII – XVIII ст., с. Крехів Жовківського району), Унівська Свято-Успенська Лавра отців Студитів (с. Унів, XV ст.), Монастир походження дерева Чесного Хреста (колишній домініканський монастир у с. Підкамінь Бродівського району, XVII – XVIII ст.). Проте, як правило, ці об'єкти переважно використовувалися як компоненти релігійних чи паломницьких подорожей, а могли бути цінним ресурсом для розвитку замкового туризму.

Наступною групою фортифікаційних споруд, які могли б стати потужним ресурсом для розвитку замкового туризму на Львівщині, є оборонні храми (церкви та каплиці). Особливо храми в селі Куликів, селі Дунаївці, селі Скелівка, село Новас, селі Соколівка, місті Самбіль тощо.

Родзинкою екскурсії з використанням фортечних споруд є місто-музей Львів, де збереглося багато оборонних споруд. Ось перелік деяких із них: Високий замок (руїни), Низький замок (не зберігся), Міський арсенал (1554 – 1556), Королівський арсенал (1630 – 1639), арсенал Синявських (1639), Цитадель (1830 р.), залишки міських фортифікацій, Онуфріївський монастир-фортеця і церква XVI – XIX ст., вежа Корнякта (1572 – 1629).

Якщо проаналізувати діяльність турфірм у Львові, то вони здебільшого використовують уже існуючі маршрути одноденних турів «Золота підкова», іноді додаючи Свірж, Старе Село та Жовкву. Актуально має бути після війни розробити комплексний багатоденний маршрут, який включає інші об'єкти оборонних споруд, використовуючи можливість різноманітних атракцій, таких як лицарські бої, стрільба з лука та мушкету, катання на конях тощо.

Незважаючи на дуже великий потенціал, реальний процес туристичної адаптації замкових комплексів Львівщини стикається з рядом негативних факторів, які умовно можна об'єднати в декілька груп (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Групування проблем, які негативно впливають на розвиток замкового туризму Львівщини

Теоретико-методологічна група проблем:
<ul style="list-style-type: none"> – відсутність чітко розробленої термінологічної бази (понятійного апарату і таксономічного статусу) замкового туризму; – низький рівень теоретичних і наукових розробок у сфері замкового туризму; – серйозна нестача кваліфікованого персоналу зі знаннями та навичками, необхідними для організації екскурсій замками.
Організаційно-правова група проблем:
<ul style="list-style-type: none"> – законодавство про замковий туризм є нестабільним та відсутні відповідні нормативно-правові акти; – низький рівень державної підтримки та законодавчого регулювання процесу туризму та туристичного використання об'єктів оборонного будівництва; – управління туризмом надто централізоване, щоб вирішувати питання охорони та використання фортифікаційних споруд на регіональному рівні.
Соціально-економічна група проблем:
<ul style="list-style-type: none"> – поганий стан розвитку різної туристичної інфраструктури (переважно транспортної та готельно-ресторанної), що проявляється у відсутності регулярних маршрутів руху та гострому дефіциті класифікованих закладів, готелів, ресторанів для прийому туристів; – низький рівень фінансування туризму: відсутність капіталовкладень у галузь, неможливість залучення інвестицій через війну, соціально-економічну і політичну нестабільність, небажанням займатися розвитком замкового туризму тощо; – відсутність інноваційних планів гармонізації можливих способів залучення замкових комплексів до туризму.
Рекламно-інформаційна група проблем:
<ul style="list-style-type: none"> – низький рівень інформаційно-рекламного забезпечення розвитку замкового туризму в регіоні, відсутність цілісної інформаційної системи опису потенціалу, способів використання тощо замків Львівської області; – відсутність єдиного кадастру фортифікаційних споруд у регіоні та інформаційного матеріалу щодо його туристичних характеристик; – інтернет недостатньо насичений матеріалами про потенціал замків Львівської області, які є важливою частиною туристичного потенціалу регіону.
Природно-екологічна група проблем:
<ul style="list-style-type: none"> – у більшості людей відсутній належний рівень екологічної культури та поведінки; – багато замкових споруд забруднені різноманітними відходами (створення звалищ, складів небезпечних речовин і будівельних матеріалів тощо) на їх території; – неможливість раціонального використання замкових споруд для організації масштабних свят, що призводить до шкоди навколишньому природному середовищу.

Таким чином, лише злагоджено та ефективно вирішуючи ці нагальні питання, можна значно сприяти подальшому розвитку замкового туризму у вітчизняному регіоні. Для цього необхідно розробити певний алгоритм, який повинен містити комплекс теоретичних і практичних заходів.

На думку автора, замковий туризм на Львівщині має розвиватися у двох напрямках, які мають бути взаємопов'язані та складати цілісну картину:

- спираючись на державну підтримку та за сприяння місцевої влади, слід змінити ставлення до пам'яток оборонного будівництва, зробивши їх головними «китами» туризму в окремих населених пунктах та у регіоні;

- передача замків у тимчасову (концесійну) приватну власність для зацікавлених у використанні замку як туристичного об'єкта. Це можуть бути як іноземці (нащадки колишніх власників фортець), так і громадяни України.

Висновки до розділу 2.

Досліджено сучасний стан і проблем замкового туризму України. Так, різних замків і палаців у занедбаному стані на українській землі більше, ніж уцілілих. Замки-фортеці, розташовані в сільській місцевості, важкодоступні для туристів, оскільки немає належної туристичної інфраструктури, щоб легко дістатися до об'єктів. Але є замки, які збереглися або відреставровані і придатні для туристичного бізнесу по всій Україні і маловідомі. Найбільша кількість замків, фортець і монастирів-фортець збереглася в Західній Україні (за оцінками, близько 90% усіх замків і палаців країни) – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Хмельницька області.

Проведено аналіз проблем розвитку замкового туризму у вітчизняному регіоні. За кількістю замкових споруд, які є основою для розвитку культурно-пізнавального туризму, Львівська область є одним із провідних регіонів України. Так, на Львівщині став популярним туристичний маршрут відомими замками Львівської області з назвою «Золота підкова Львівщини». Цю назву маршрут отримав через розташування замків дугою, що схожа на підкову.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

3.1. Використання європейського досвіду для забезпечення перспектив розвитку замкового туризму в Україні

Країни Європи є зразком практичного втілення моделі використання замків в туристичній сфері. Замковий туризм в Європі дуже популярний і суттєво поповнює державний бюджет [44; 45; 46]. Як свідчать дані WTO, більшість замків Європи успішно задіяні в готельно-ресторанному бізнесі і в туризмі. Європейські туристи люблять пожити кілька днів у середньовічному замку, спробувати страви стародавньої кухні та взяти участь в лицарських розважальних програмах замкового туризму. Популярним видом замкового туризму Європи є організація весільних та урочистих церемоній. Базовими законодавчими актами, що регулюють політику в сфері замкового туризму, є:

- Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, що ратифіковано Законом № 165-V (165-16) від 20.09.2006 р.;
- Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини, що ратифіковано Законом № 1369-IV (1369-15) від 10.12.2003 р.;
- Резолюція конференції “Майбутнє європейського туризму”, прийнята у травні 2002 р. в Брюсселі;
- Лісабонська стратегія в області розвитку туризму і збільшення зайнятості (лютий 2005 р.);
- Прикінцеві положення Конференції зі сталого розвитку туризму Європи та оновлення туристської політики (квітень 2005 р., Брюссель);
- Доповідь Групи сталого розвитку туризму (2006 р., Брюссель);
- Прикінцеві положення Конференції міністрів туризму, що проводилася в Потсдамі в травні 2007 р.;
- Повістка з питань сталого розвитку та конкурентоспроможності європейського туризму, прийнята Європейською комісією у жовтні 2007 р. на Європейському туристичному форумі в Алгарве, Португалія [21].

До основних фондів, які активно допомагають розвитку готельного та замкового туризму в ЄС слід віднести: 1) Європейський фонд регіонального розвитку; 2) Європейський соціальний фонд; 3) Європейський інвестиційний банк; 4) Європейську комісію подорожей. Це є дуже потужні інститути.

Розглянуто види замкового туризму на прикладі європейських країн (див. дод. Ж). В практиці зарубіжних країн ЄС, забезпечення збереження спадщини замків відбувається шляхом їх реновація та інтеграції в реальне сучасне життя суспільства. Виділено методи реновації замкових комплексів: 1) забезпечення цілісного відтворення первісного вигляду пам'ятки; 2) консервація; 3) адаптація до нових умов функціонування (доукомплектування споруди сучасними об'єктами інфраструктури); 4) інтеграція сучасних елементів або частин у існуючі будівлі. В кваліфікаційній роботі проаналізовано досвід країн Європи із реновації та пристосування замків до туристичного бізнесу на прикладі шести замків: замок Ператалада (Іспанія), Единбурзький замок (Велика Британія), замок Помбаль (Португалія), замок Целе (Словенія), замок Трсат (Хорватія), замок Фірмано (Данія) (див. дод. Д).

Замок Перталада в використовується як готельний комплекс, з цією метою зроблене перепланування окремих частин. Единбурзький замок став відомий завдяки проєкту «Замок Світла», який являє майже годинну подорож світла, звуку та проєкцій, які демонструють історію, геологію та міфологію Единбурзького замку. В замку є ряд приміщень, які пристосовано під функції обслуговування: кафе/ресторани, магазини та численні історичні експонати. Замок Помбал доповнений новим об'ємом для відвідувачів та сходами, майданчиками і доріжками для зручності сприйняття історичних пам'яток. В Верхньому замку Целе зроблено амфітеатр та сцену, прибудовано оглядовий майданчик зі сходами. У замку Трсат створено винний бар та кафе з терасою. Замок активно використовується для заходів із застосуванням 3D-проєкцій на фасадах замку. На зимові свята замок декорується і біля нього влаштовують ярмарки. У 2006 р. відкрито музей Messner Mountain Museum Firmian. Він дає уявлення значення гір для людей за допомогою експозиції «Зачарована гора».

Надано функціональні об'єкти, що розташовані у межах внутрішнього периметру замків (музеї, відвідувальні центри, готелі, ресторани, сувенірні магазини, кафе) і поза межами замків (паркінги, майданчики для оглядин, паки, інформаційні центри, інші елементи обслуговування) (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Просторовий розподіл функціональних елементів в межах замкових комплексів (зарубіжний досвід)

Перелік функціональних елементів			Назви замкових комплексів
у межах внутрішнього периметру замку		поза межами периметру замку	
Відвідувальний центр. Мультимедійна кімната.	Оглядові майданчики. Кафе	Кафе. Паркінг. Парк для прогулянок. Церква.	Замок Помбаль, Помбаль, Португалія
Глядацька зала під відкритим небом – літній амфітеатр.	Оглядовий майданчик.	Туристично-інформаційний центр. Паркінг.	Верхній замок Целе, Целе, Словенія
Музей.	Ресторан.	Готель. Відкритий басейн. Бар. Ресторан. Інформаційно-туристичний центр. Паркінг.	Замок Ператалада, Месура, Ператалада, Іспанія
Інформаційно-туристичний центр.	Кафе. Винний бар.	Скульптурна галерея. Парк.	Фортеця-замок Трсат, Трсат, Рієка, Хорватія
Каплиця. Кафе.	Історичний музей. Національний музей війни.	Збірно-розбірна сцена та трибуни. Ресторан. Сад. Паркінг. Оглядовий майданчик.	Единбурзький замок, Шотландія, Велика Британія
Музей. Ресторан. Кінотеатр.	Оглядові майданчики. Відкритий амфітеатр.	Паркінг. Тенісний клуб. Готелі.	Замок Фірміано (Зігмундскрон), Больцано, Італія
Готель. Церква.	Ресторан. Тераса.	Оглядові майданчики.	Замок Д'Емпорда, Жирона, Каталонія, Іспанія.
Музей. Вхідний павільйон. Церква.	Ігровий майданчик. Оглядові майданчики.	Паркінг. Музей. Інформаційно-туристичний центр. Парк.	Замок Хаапсалу, Естонія

Європейські тури замками мають поціновувачів: 1) серед любителів активного відпочинку. Відвідувачі можуть займатися різними видами спорту:

гольф, полювання, риболовля та багато інших. Багато замків розташовані в красивих місцях з прекрасними видами, де можна насолоджуватися природою та активним відпочинком; 2) серед сімей з дітьми. Багато замків мають спеціальні програми для дітей: екскурсії, вікторини, ігри та інші розважальні заходи. Діти можуть насолоджуватися грою в різноманітних ігрових зонах, парках та садах, а також долучатися до майстер-класів та інших заходів.

Розуміючи можливості та попит туристів, а також враховуючи наявну популярність замкового туризму, можна відзначити ріст кількості готелів, що розташовані в замках. Багато з них перетворюють старі замки на розкішні готелі з усіма сучасними зручностями. У світі є безліч прикладів, коли замки були відновлені та перетворені на готелі. Аналіз даних замків наведено в додатку 3. Проаналізовано 10 замків, які були перетворені на готелі. Багато замків в Європі пропонують гостям можливість зупинитися та переночувати в них, що дозволяє насолоджуватися атмосферою старовини та історії.

Замковий туризм володіє багатьма аспектами для відвідувачів. Аспекти привабливості замкового туризму в країнах Європи різні (див. табл. 3.2).

Історично відзначається величезна кількість замків або їх аналогів по країнах ЄС, проте, на жаль, до наших часів дійшли не всі замки в гарному стані, деякі руїни нагадують про колишню їх велич, в інших випадках залишилися лише згадки про місця їх побудов. Туризм в Європі завдяки багатій історії та культурі, що пов'язана з замками, завжди користується попитом. Особливість цього туризму в Європі полягає в тому, що тут є безліч різних типів замків – від середньовічних фортець до ренесансних палаців. Європейські замки можуть бути розташовані в густонаселених місцях або в красивих місцях на природі, що не є притаманним для України, оскільки замки найчастіше знаходяться в мальовничій місцевості, а не в центрі міста. Деякі замки були збудовані для оборони, а інші – як розкішні палаці для королів та інших багатих людей.

Виділено напрямки зарубіжного досвіду використання замків в туризмі:

– поєднання або впровадження туристично-рекреаційних функцій, які є базою для розвитку й збереження таких об'єктів;

Таблиця 3.2 – Аспекти привабливості замкового туризму в країнах Європи

Аспект	Зміст привабливості аспекту
Історія та культура	Замки є витворами мистецтва, які були побудовані в різні часи. Відвідувачі можуть дізнатися про історію країни, в якій знаходиться замок, та про культуру і мистецтво того часу.
Архітектура та дизайн	Замки зазвичай мають надзвичайну архітектуру та дизайн, які вражають своїм розкішним виглядом. Багато замків мають різноманітні стилі архітектури та дизайну, що робить їх привабливими для відвідувачів з різними смаками.
Пейзаж та природа	Замки зазвичай розташовані в прекрасних місцях, де є прекрасний пейзаж та природа. Відвідувачі можуть насолоджуватися прогулянками в садах та парках замків, а також здійснювати піші та велосипедні екскурсії.
Розваги та відпочинок	Багато замків мають різноманітні види розваг та відпочинку для відвідувачів, такі як виставки, концерти, театральні вистави та фестивалі. В деяких замках можна також проживати, що робить замковий туризм привабливим для тих, хто шукає незвичайний відпочинок.
Різноманітність	Замки розташовані по всьому світу та мають різноманітні характеристики, такі як розмір, стиль архітектури, історія та легенди, що робить замковий туризм привабливим для тих, хто хоче досліджувати різноманітність культур та традицій.
Мистецтво та релігія	Багато замків були збудовані як місця релігійних обрядів та мистецьких подій. Відвідувачі можуть дізнатися про мистецтво, архітектуру та релігію, пов'язану з замком.
Можливість досліджувати власне минуле	Для багатьох відвідувачів замковий туризм – це можливість побачити власні корені та дослідити власне минуле. Відвідування замків, пов'язаних зі своєю родовою історією, може бути особливо привабливим.
Ексклюзивність та престиж	Замковий туризм може бути дуже ексклюзивним та престижним, оскільки багато замків мають обмежену кількість відвідувачів. Це може зробити відвідування замку особливим та незабутнім досвідом.

- створення комплексів обслуговування для туризму на території замків;
- створення ефективної системи транспортно-пішохідних зв'язків;
- створення місць проведення дозвілля: сувенірні крамниці, ресторани кафе, лекційні зали, бібліотеки тощо;
- забезпечення безпеки використання замкових споруд і територій.

Проаналізувавши сучасну практику пристосування та використання замкових комплексів Європи можна виділити такі прийоми реновації:

- музеєфікація, комплекс робіт, пов'язаних зі створенням на базі замку музею – гірський музей Месснера у замку Фірманно, Больцано, Італія;
- адаптація приміщень до тимчасових чи постійних виставок та заходів – фортеця Монтжуїк, Барселона, Іспанія;

– міфологізація (зображення в інтер'єрах і коментарях екскурсиводів історичних подій та сюжетів літературних творів, зокрема казок, легенд і епосів) – Замок Бран як місце проживання Влада Цепеша – історичного прототипа графа Дракули – в Румунії;

– заходи із пристосування приміщень і об'єктів комплексу до зручного та актуального використання – фортеця Монтжуїк, Барселона, Іспанія;

– створення видових та оглядових майданчиків, а також обладнання їх сходами, ліфтами, поручнями тощо, що покращить сприйняття об'єкту спадщини та розкриває видові точки – Замок Жиронелла, Барселона, Іспанія;

– облаштування та покриття вже існуючих транспортно-пішохідних доріжок відповідним покриттям або створення нових за потреби;

– театралізація, використання різних засобів освітлення, декорування, інформування, театралізації середовища під певну тематику або захід – замок Безено, Трентіно, (Італія);

– створення тимчасових збірно-розбірних систем і споруд для заходів: проведення фестивалів, свят, концертів, й розробка сценаріїв їх використання залежно від типу заходів, пори року, кількості відвідувачів (сцена, трибуни, навіси, помости, павільйони, тенти, перекриття частин замку чи їх покриття);

– створення засобів інформатизації й навігації по замку і його території (інформаційні стенди, дошки, панелі, вказівники по території) – Замок Одіхам, Гемпшир, Велика Британія;

– використання 3D-проекцій, -мапінга, -освітлення замку та території на певні свята, події – Единбурзький замок, Шотландія, Велика Британія [35].

Таким чином, в контексті використання європейського досвіду для забезпечення перспектив розвитку замкового туризму в Україні, актуальним є вирішення таких проблем (актуальні для вирішення – навіть під час війни):

– по-перше, на певних умовах передати вітчизняному туристичному бізнесу об'єкти архітектури замків та фортифікаційних споруд та на основі реконструкції перетворити їх на середньовічні готелі старовини, центри дозвілля, розважальні заклади ресторанного бізнесу тощо;

– по-друге, розробити та розвивати конкурентоспроможність замково-історичних і культурно-туристичних продуктів в туризмі, що відкриє значну частину туристичного ринку України для внутрішніх й іноземних туристів.

– по-третє, в Україні за опрацювання наукових підходів необхідна реформа сучасного законодавства у сфері охорони та збереження культурної спадщини, оскільки в Україні значна частини замків були зруйновані.

Актуальними є логістичні підходи до забезпечення сталого розвитку замкового туризму. Формування, раціональне використання ресурсів туризму туристичної дестинації (зокрема об'єктів замкового туризму) має базуватися на гранично допустимому навантаженні ресурсної бази замкового туризму, перевищення якого може спричинити негативні фізичні, екологічні, соціальні і медико-психологічні наслідки. Поняття допустимого навантаження виникло в області управління ресурсами. Це особливо важливо для сучасного замкового туризму, оскільки обмежені ресурси найпопулярніших пам'яток перебувають під тиском збільшення кількості відвідувачів. Під допустимим туристичним навантаженням замкового туризму розуміється максимальне навантаження (тобто кількість туристів, туристичний потік) без нанесення шкоди на об'єкт замкового туризму, а також без негативу і погіршення здоров'я та самопочуття туристів внаслідок подорожі та екологічних і соціально-економічних проблем місцевого населення [35].

Допустимі туристичні навантаження класифікуються наступним чином:

– фізично допустиме навантаження чи відвідуваність екскурсійного об'єкта замку, перевищення якого призведе до його фізичного пошкодження;

– екологічно допустиме навантаження – рівень відвідуваності вітчизняних туристичних об'єктів (замків, фортець), перевищення якого призведе до шкідливих екологічних наслідків (через поведінку туристів або функціонування об'єктів сервісної інфраструктури);

– психологічно та медично прийнятні навантаження туристів або рівні відвідування замків і фортець, що перевищують туристичне враження і навіть самопочуття туристів;

– дозволене громадою навантаження стосується відвідуваності туристичних закладів замку, перевищення якого негативно вплине на спосіб життя місцевого населення та погіршить його взаємовідносини з туристами.

Зі стрімким розвитком індустрії туризму пасажиропотік туристичних ресурсів відпочинку продовжує зростати, і в деяких місцях з високою концентрацією пасажиропотоку досяг критичної межі. Прикладами цього є: 1) обмеження кількості відвідувачів у скелястому місті Мачу-Пікчу в Перу, одному із семи сучасних чудес світу; 2) негативний вплив великої кількості туристів на давньогрецьку статую Давида в Луврі (Франція); 3) заборона туристам ходити на високих підборах для відвідування Акрополя (Греція) тощо. Зараз ЮНЕСКО складає список об'єктів Всесвітньої спадщини, що перебувають під загрозою, до якого включені туристичні пам'ятки замків.

Подібні приклади є також і в Україні, особливо в Києві. Збільшення туристичного навантаження на туристичну ресурсну базу Києва вже давно призвело до фізичного знищення найбільш відвідуваних об'єктів. Зокрема, це стосується Києво-Печерської Лаври, яка належить до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і на її території міститься 122 пам'ятки архітектури. Внаслідок негативного впливу низки чинників (щоденний неконтрольований надмірний потік туристів протягом десятиріч, цей Національний історико-культурний заповідник (він контролює Верхню частину Лаври, а в Нижній знаходиться чоловічий монастир Української православної церкви) пережив декілька випадків саморуйнації окремих об'єктів: в 2005 р. – обвал ґрунту в Ближніх печерах; в 2007 р. обрушилася брама при в'їзді до Нижньої Лаври, в 2009 р. обвалилася частина підпірного муру на вул. Ближньопечерській. В 2010 р. до «проблемних» пам'яток Києва, додалися пам'ятник засновникам Києва на Набережному шосе (споруджений в честь 1500-річчя Києва, який відкрито в 1982 р.), фонтан Самсон на Контрактовій площі (рік спорудження 1749 р.), та фундамент Десятинної церкви біля Історичного музею. Так, через негативний вплив багатьох факторів національна пам'ятка втратила свою репутацію за останні кілька десятиліть через щоденні не вирішені проблеми.

Так, для об'єкта замкового туризму актуальна проблема регулювання туристичних потоків і навіть їх обмеження в окремих випадках. Логістична модель сталого туризму, заснована на логістичному потенціалі (максимально допустимого туристичного навантаження), повинна зробити вагомий внесок у вирішення глобальної проблеми «сталого туризму» (замкового туризму). Для визначення добової місткості (логістичного потенціалу) туристичних об'єктів замку автором запропоновано методику, яка базується на врахуванні алгоритмів, які були рекомендованих Всесвітньою туристичною організацією ООН для архітектурних, історичних та експозиційних об'єктів [42; 43].

Визначаємо пропускний потенціал об'єкта замкового туризму:

$$П = Т / Щ, \quad (3.1)$$

де $П$ – пропускний потенціал об'єкта (чол.); $Т$ – площа об'єкту ($м^2$); $Щ$ – рекомендований стандарт щільності відвідувачів ($м^2/туриста$).

Визначаємо коефіцієнт ротації:

$$Кр = Ч / В, \quad (3.2)$$

де $Кр$ – коефіцієнт ротації; $Ч$ – кількість годин на день, коли об'єкт відкритий для туристів (год.); $В$ – середня тривалість відвідування (год.- хв.).

Визначаємо максимально допустиму кількість щоденних відвідувачів (максимальний щоденний потік туристів):

$$Мв = П \cdot Кр, \quad (3.3)$$

де $Мв$ – максимальна допустима кількість щоденних відвідувачів (осіб.); $П$ – пропускний потенціал об'єкту (осіб.); $Кр$ – коефіцієнт ротації.

Визначаємо логістичний потенціал об'єкта замкового туризму (річна максимальна кількість туристів):

$$ЛПз = Мв (365-X), \quad (3.4)$$

де X – кількість неробочих днів об'єкту замкового туризму

Як приклад наведено розрахунок логістичного потенціалу (тобто максимально можливого туристичного потоку) для туристичного об'єкту – середньовічної фортеці площею 10 000 м² ($T = 10\,000$ м²) та стандартом щільності відвідувачів $Щ = 5$ м²/1 туриста. Отже, спочатку визначаємо пропускний потенціал об'єкту: $\Pi = 10\,000/5 = 2000$ осіб. Далі розраховуємо коефіцієнт ротації: $Kp = 8$ год/1 год. 40 хв. = 4,8. Нарешті отримуємо значення логістичного потенціалу фортеці, тобто максимально можливий туристичний потік становитиме $Мв = 2000 \cdot 4,8 = 9600$ осіб/день.

З метою розвитку замкового туризму, а також збільшення пропускної спроможності закладів замку слід проводити спільну роботу на рівнях:

- адміністрації туристичної дестинації, де розташовані такі об'єкти (просування і позиціонування об'єктів замкового туризму на ринку туризму);
- об'єктів замкового туризму як об'єктів туристичної атрактивності;
- туристичних компаній, фірм, підприємств (розробка нових турів, у тому числі в привабливі для туристів замки).

Таким чином, тісна та взаємопов'язана робота на всіх трьох рівнях дозволить розширити межі використання культурно-історичного потенціалу дестинації (включаючи об'єкти замкового туризму), а його розвинутість та диференційованість дасть суттєву допомогу в розвитку замкового туризму, як свідоцтва туристичного опанування культурно-історичного потенціалу туристичної дестинації. В цілому, використання європейського досвіду для забезпечення перспектив розвитку замкового туризму в Україні має розкрити потенціал замкового туризму, який навіть в умовах війни слід реалізовувати.

3.2. Впровадження інноваційних технологій у якості перспективного напрямку розвитку вітчизняного замкового туризму

Хоча велика кількість замків в Україні, у тому числі на Львівщині, майже зруйнована, це не заважає їх туристичному використанню і організації екскурсійних маршрутів. Побачити той чи інший об'єкт замкової екскурсії за допомогою 3D-комп'ютерного моделювання та відео є сучасним. У наш вік стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій важливо, щоб замок відіграв активну роль у наданні реальної інформації туристам через впровадження цифрових інструментів. Новітні технічні системи дозволяють значно розширювати можливості виставок щодо їх експонування, надання додаткової текстово-графічної інформації, презентації втрачених експонатів, організації віртуальних виставок. Необхідність технічної модернізації замків зумовлена сьогодні надзвичайною складністю умов експлуатації і розвитку.

Інноваційні технології – це нові або вдосконалені технології, які значно покращують умови виробництва і слугують окремими товарами. Вони менш капіталомісткі та енерговитратні, й більш екологічні. Інноваційні технології представлені інформаційними технологіями та технологічними інноваціями. Мультимедійні технології є однією з галузей інформаційних технологій, що найбільш динамічно розвиваються. Це пояснюється тим, що мультимедіа – це взаємодія поєднання тексту, звуку, графіки, фото і відео в один цифровий формат із відео- і аудіо-ефектами за допомогою сучасних технологій і засобів програмування під керуванням інтерактивного програмного забезпечення [2]. З розвитком інформаційних технологій у суспільстві зростає кількість людей, які віддають перевагу Інтернету перед традиційним ТБ, радіо чи газетам. Інформаційні технології сьогодні є частиною розвитку замкового туризму.

На зразок музеїв замки можуть експонати оцифрувати, створювати бази даних та своїх колекцій для широкого кола віртуальних відвідувачів. На сучасному етапі музеї використовують новітні методи організації приміщень та простору для експозицій; маркетингові комунікаційні інструменти, які

рекламують музей, формують його позитивний імідж і роль у культурному середовищі та розвивають зв'язки з відвідувачами (музейний менеджмент та музейний маркетинг) для реклами музею, визначення ролі в культурному середовищі та побудови ефективних комунікацій і відносин з відвідувачами.

Сьогодні традиційні музеї, які створюють експозиції за тематичним і жанровим принципом, уже не в змозі виконувати своє головне завдання – пробуджувати широку публіку до подій. Тому на зміну музеям приходять нові форми інноваційних музеїв, такі як віртуальні музеї, екомuzeї, музеї транснаціональних культур, музеї етнічних меншин [17]. Одним із видів інноваційного музею є віртуальний музей, експозиційні матеріали якого розміщені в електронному просторі та доступні широкому колу відвідувачів. Віртуальний музей є хорошим прикладом використання Інтернет-технологій для вирішення проблем зберігання, безпеки та широкого, швидкого і легкого доступу до експонатів. Специфіка полягає в тому, що людина може відвідати музей через віртуальну екскурсію без великих затрат і не долаючи великі відстані. Прикладом інноваційних технологій, які забезпечують можливість створення віртуальних музеїв є редактор тривимірної графіки SketchUp, програма-ресурс Google Earth («віртуальний глобус») та супутні програми.

SketchUp – це спеціальна програма для моделювання будівель, меблів, інтер'єру, анімації у тривимірному вигляді. SketchUp надає замкам, замковому туризму такі можливості: 1) візуальний супровід, створення фізичних ефектів (рух, обертання, взаємодія між об'єктами); 2) підтримка створення макросів мовою Ruby, їх виклику з меню. Макроси дають змогу автоматизувати окремі монотонні дії; 3) підтримка створення «компонентів» – елементів моделі, які можна створювати, повторно використовувати та редагувати кілька разів – зміни, внесені до компонента, відображаються у сфері його використання; 4) бібліотека компонентів (моделей), матеріалів і стилів для робочого простору, яку можна доповнити власними елементами або завантажити через Інтернет; 5) інструменти для перегляду компонентів розділу та можливість додавати виноски до моделі для позначення розмірів, видимих у стилях креслення; 6)

вміння працювати пошарово; 7) можливість створення динамічних об'єктів (відкриті дверцята шафи при натисканні вказівника миші); 8) можливість побудови частин предмета; 9) можливість обробки сцен і анімованих переходів між сценами; 10) підтримує створення моделей реальних об'єктів і будівель; 11) вказівка фактичних фізичних розмірів у метрах або дюймах; 12) вигляд моделі «від першої особи» з елементами керування, як у відповідній 3D-грі; 13) можливість встановлення географічно надійних тіней на основі заданої широти, довготи, часу та року; 14) інтеграція з Google Earth; 15) можливість додавати та змінювати форму поверхні Землі до моделі – Пейзаж.

Проекти SketchUp зберігаються в форматі *.skp. Також підтримується імпорт та експорт різних форматів двох-вимірної растрової та тривимірної графіки: *.3ds, *.dwg, *.ddf, *.jpg, *.png, *.bmp, *.psd, *.obj. Експортовані файли можна без будь-яких обмежень редагувати у відповідній програмі. Плагін V-Ray для SketchUp дозволяє візуалізувати 3D-сцени. SketchUp також можна використовувати з Google Earth (від англ. Earth – Земля (планета), українська офіційна назва: Google Planeta Zemlya), безкоштовною програмою від Google Inc. – відображає віртуальний глобус. В рамках проекту в Інтернет опубліковано аерофотознімки і супутникові знімки значної частини планети. Програма поширюється за двома різними ліцензіями: Google Earth Pro для приватного використання, Google Earth безкоштовно. Так, спочатку програма була англійською, а тепер перекладено 37 мовами, включно з українською. , Так, ресурсна програма Google Earth («Віртуальна Земля») і 3D-редактор SketchUp є компонентами єдиного сімейства програмних продуктів, тому користувачі можуть легко переносити інформацію з одного пакета в інший.

Таким чином, особливо під час моделювання будівельних конструкцій, можна легко імпортувати аерофотозйомки, супутникові фотографії потрібних будівель, регіональну топографію з Google Планета Земля, далі «побудувати» віртуальну модель будівлі на фундаменті, яка буде супутниковим фото прототипу будівлі. Щоб переглянути щойно створену 3D-модель SketchUp у «віртуальному житті» поверх Google Earth Terrain, просто треба натиснути

підтограму на панелі інструментів. Для обміну інформацією між програмами достатньо, щоб обидві були встановлені на комп'ютері користувача [33].

Індустрія туризму та замковий туризм стикаються з низкою новітніх викликів (гнучкий попит, висока конкуренція, швидкі зміни в уподобаннях споживачів, небезпека, вплив глобальних криз, війна). Традиційні методи управління туристичним бізнесом часто не дозволяють швидко та ефективно адаптуватися до змін. Використання інноваційних технологій, таких як ШІ (штучний інтелект), стає критично важливим для прогнозування розвитку ринку, ефективного управління туристичним бізнесом, оптимізації ресурсів замків. Туристичний бізнес змінився під впливом цифровізації, що охоплює процеси відвідування замків, бронювання, організацію обслуговування та зв'язок з клієнтами. Штучний інтелект (ШІ) стає невід'ємною частиною змін, поновлюючи підходи до обслуговування клієнтів. У контексті глобальної конкуренції застосування ШІ дозволяє фірмам бути більш адаптивними до потреб клієнтів. Інновації, пов'язані з ШІ, забезпечують високу швидкість обробки даних і прийняття рішень, що є критично важливим для галузі, орієнтованої на клієнтів. Зростаюча доступність технологій також відкриває можливості для малих і середніх підприємств у замковому туризмі.

Штучний інтелект (ШІ) в галузі туризму – це використання технологій штучного інтелекту для автоматизації, оптимізації та вдосконалення процесів у туристичній індустрії, в цілому, та окремих її сегментах (замковий туризм), зокрема. ШІ в туризмі охоплює такі напрямки як обслуговування клієнтів, аналіз обсягів даних, асистування, автоматизація процесів (див. табл. 3.3).

Штучний інтелект в організації подорожі у замковому туризмі сприяє зростанню ефективності, покращенню досвіду клієнтів та розвитку нових інноваційних послуг в індустрії. Якщо розглядати більш детально, то ШІ у клієнтоорієнтованих сервісах сприяє персоналізації туристичних послуг, які можуть бути надані в замках шляхом аналізу великих обсягів даних про клієнтів. Чат-боти, віртуальні помічники і системи рекомендацій дозволяють швидко реагувати на запити та надавати індивідуальні пропозиції.

Таблиця 3.3 – Напрями використання ШІ в замковому туризмі

Напрямок використання	Опис
Персоналізація обслуговування клієнтів	ШІ аналізує дані про уподобання, поведінку та історію подорожей туристів для створення індивідуальних пропозицій, покращуючи досвід клієнтів. Наприклад, це може бути рекомендація щодо туристичних напрямків, готелів або активностей.
Аналіз великих даних	ШІ допомагає аналізувати великі обсяги даних (Big Data), зібраних від користувачів (відгуки, пошукові запити, соціальні мережі), щоб зробити прогнози про попит, тенденції та уподобання туристів
Чат-боти та віртуальні асистенти	Використання чат-ботів на основі ШІ для надання консультацій, організації подорожей та підтримки клієнтів у реальному часі.
Інтелектуальні системи рекомендацій	ШІ здатен створювати системи рекомендацій для туристичних компаній, використовуючи алгоритми машинного навчання для аналізу історії пошуку, уподобань та відгуків клієнтів.
Прогнозування та оптимізація цін	Використання алгоритмів ШІ для прогнозування змін у цінах на готелі, авіаквитки та інші туристичні послуги, а також для оптимізації цінової політики.
Роботизація та автоматизація процесів	Включає роботів для обслуговування клієнтів у готелях або аеропортах, а також автоматизацію процесів бронювання та управління подорожами.
Удосконалення процесів безпеки	ШІ може використовуватися для покращення заходів безпеки в туризмі: аналіз загроз, відстеження змін та запобігання ризикам.

Інтеграція ШІ у системи бронювання допомагає автоматично підбирати варіанти, враховуючи попередні уподобання користувачів, їх бюджет і мету подорожі. Такі сервіси, як Google Travel або Expedia, активно застосовують ці технології, забезпечуючи точність і зручність для користувачів. ШІ сприяє розвитку маркетингу у замковому туризмі. Завдяки аналізу даних поведінки, підприємства можуть запускати таргетовані рекламні кампанії, досягаючи максимальної ефективності. Аналіз соціальних мереж дозволяє визначити потенційних клієнтів, пропонуючи персоналізовані пропозиції. За допомогою ШІ відбувається оптимізація внутрішніх процесів підприємств. Технології ШІ використовуються для автоматизації завдань: управління бронюваннями, логістика та аналіз ринкових трендів. Це дозволяє зменшити витрати та підвищити продуктивність. Сучасні інструменти, такі як системи управління доходами (Revenue Management Systems), дозволяють аналізувати попит і пропозицію в реальному часі, коригуючи ціни відповідно до ринкових умов.

Автоматизація також торкається обслуговування клієнтів. Віртуальні помічники на основі ШІ (Alexa або Siri) допомагають у пошуку інформації, бронюванні номерів чи квитків, а також вирішують загальні питання клієнтів. Тому персонал може зосередитися на більш складних і творчих завданнях. Підвищеної уваги заслуговує використання ШІ для поліпшення досвіду мандрівників. Інтелектуальні системи навігації, перекладачі та доповнена реальність створюють нові можливості для туристів (див. табл. 3.4). Системи створюють комфортні умови для туристів, дозволяючи їм максимально використовувати свої можливості під час подорожі, зберігаючи час і гроші, а також знижуючи рівень стресу через складні маршрути чи незнайомі міста. ШІ допомагає у забезпеченні безпеки туристів. Системи моніторингу та прогнозування на основі ШІ можуть попереджати про можливі ризики, такі як несприятливі погодні умови або епідеміологічна ситуація в регіоні. Завдяки цьому туристи можуть планувати свої поїздки більш обдуманно.

Відстежено, що сьогодні ШІ активно впроваджується у ресторанну галузь, яка має бути є невід'ємною частиною замкового туризму. Приклади застосування включають: персоналізацію обслуговування клієнтів (системи аналізу уподобань клієнтів пропонують індивідуальні рекомендації щодо меню), автоматизацію прийому замовлень (інтерактивні кіоски та мобільні додатки дозволяють робити замовлення без участі персоналу), чат-боти (вони використовуються для бронювання столиків і відповіді на запитання клієнтів), оптимізацію роботи кухні (системи прогнозування допомагають уникати перевитрат продуктів), роботи-офіціанти (автоматизують доставку страв до столів), підтримка дієтичних потреб (додатки з ШІ допомагають клієнтам вибирати страви відповідно до їхніх обмежень або уподобань), аналіз відгуків клієнтів (системи обробки текстів виявляють проблеми і покращують обслуговування), динамічне ціноутворення (ШІ коригує ціни на страви залежно від попиту). Інновації та штучний інтелект покращують досвід клієнтів, а також підвищують конкурентоспроможність ефективність ресторанного бізнесу, створюючи додаткові конкурентні переваги замку.

Таблиця 3.4 – Інтелектуальні системи навігації для туристів

Назва системи	Характеристика системи	Використання
Навігаційні додатки на основі ШІ	Ці програми використовують алгоритми ШІ для розрахунку оптимальних маршрутів, враховуючи дорожні умови, погоду, час доби, інтереси туриста, а також пропонують альтернативні шляхи, якщо відбуваються зміни на маршруті (затори, перекриття доріг тощо).	Google Maps, Waze, Citymapper, Komoot, Maps.me, TouristEye (TripAdvisor), Locus Map, Navmii.
Інтерактивні карти та віртуальні гідів	Використання доповненої реальності (AR) та віртуальних гідів для навігації у реальному часі. Туристи можуть використовувати смартфони або окуляри для отримання візуальних підказок прямо в реальному світі, що полегшує орієнтацію в новому середовищі.	Google Earth, Arloopa, CityMaps2Go, Viar360, TripAdvisor, **izi.TRAVEL**, Visit A City, Mapillary, Layar, The PocketGuide.
Персоналізація маршрутів	Інтелектуальні системи можуть аналізувати поведінку туриста, його уподобання та історію подорожей для створення персоналізованих рекомендацій щодо маршрутів, зупинок, цікавих місць, ресторанів, магазинів або культурних об'єктів.	Google Maps, TripIt, Sygic Travel, Visit A City, Rome2Rio, Komoot, Roadtrippers, Musement, Utrip, Culture Trip.
Розпізнавання об'єктів та місць	ШІ-системи можуть використовувати технології комп'ютерного зору для розпізнавання об'єктів або пам'яток через камеру смартфона чи інші пристрої, що дозволяє туристам отримувати додаткову інформацію про навколишні об'єкти в реальному часі.	Google Lens, Replika AI, SnapTravel (через Snapchat), Vivino, Seek by iNaturalist, Blippar, PlantSnap, Google Arts & Culture, Wikitude, Smartify, CamFind.
Навігація для слабозорих та людей з обмеженими можливостями	Інтелектуальні системи можуть включати голосові підказки та адаптовані навігаційні рішення для людей з обмеженими можливостями, полегшуючи їх пересування в новому середовищі.	Be My Eyes, Seeing AI, Aira, Lazarillo, BlindSquare, NaviLens, GoodMaps Explore, RightHear, Soundscape, WayAround.
Адаптивність до умов навколишнього середовища	Системи можуть автоматично враховувати зміни погодних умов, природні катастрофи, переповненість туристичних місць або сезонні зміни в інфраструктурі для коригування маршрутів або запропонування альтернатив.	Weather Underground, AccuWeather AllTrails, Komoot, Windy, Google Maps, Dark Sky (Apple Weather), CalTopo,
Інтеграція з іншими сервісами	Інтелектуальні навігаційні системи можуть бути інтегровані з іншими туристичними сервісами (бронювання готелів, оренда автомобілів, пропозиції щодо місцевих заходів та подій), дозволяючи туристам планувати свою подорож більш зручно та ефективно.	Expedia,

Головними лідерами у використанні ШІ в замковому туризмі є Китай, Японія та США. У Японії технології ШІ активно впроваджуються у готелях

(Henn-na Hotel), де роботи виконують роль рецепціоністів, обслуговують гостей. Системи ШІ використовуються у транспортній сфері (на залізничних станціях) для оптимізації розкладів і навігації для туристів. Китай є одним із лідерів у використанні ШІ в замковому туризмі. Онлайн-платформи (Ctrip) використовують алгоритми для персоналізації рекомендацій і прогнозування попиту. ШІ інтегрований у системи розпізнавання обличчя для швидшої реєстрації в готелях та аеропортах. У США фірми (Airbnb і Booking.com), впроваджують ШІ для вдосконалення систем бронювання і створення індивідуальних пропозицій. У готелях використано голосові помічники, такі як Amazon Echo, для забезпечення зручного сервісу гостям [24].

Попри численні переваги, використання ШІ у туристичному бізнесі супроводжується викликами. Одним із них є висока вартість впровадження технологій, що може бути недоступним для невеликих компаній. Крім того, виникають питання щодо захисту даних клієнтів, які активно збираються і аналізуються системами ШІ. Згідно з дослідженнями, близько 65% клієнтів занепокоєні тим, як персональні дані використовуються туристичними компаніями. Іншою проблемою є необхідність адаптації співробітників до нових технологій. Впровадження ШІ вимагає навчання персоналу, що може займати час і потребувати додаткових ресурсів. Для успішного використання ШІ слід забезпечити баланс між технологічними інноваціями та персоналом.

В цілому, ШІ пропонує широкий спектр інструментів для оптимізації управління туристичним бізнесом. Напрямки застосування ШІ включають. По-перше, прогнозування туристичного попиту. Використання алгоритмів машинного навчання для аналізу історичних даних про бронювання, сезонні тренди та зовнішні фактори (погода, події) для прогнозування майбутнього попиту. Це дозволяє туристичним операторам планувати ресурси ефективно. По-друге, оптимізація ресурсів. Автоматизоване управління ресурсами (тури, замки, готелі, транспортні засоби, екскурсії) на основі прогнозів попиту. Це зменшує витрати і підвищує ефективність операцій. По-третє, персоналізація послуг. Використання аналізу поведінки клієнтів, розробка персоналізованих

пропозицій і рекомендацій (дані рекомендації можуть пропонувати туристам індивідуальні маршрути, послуги, які відповідають їх запитам. По-четверте, взаємодія з клієнтами. Застосування чат-ботів їх віртуальних асистентів для покращення обслуговування клієнтів. Вони можуть відповідати на запитання, надавати інформацію та допомагати у бронюванні послуг 24/7.

Повоєнний розвиток сфери туризму, збільшення туристських потоків, зростання вимог до якості обслуговування вимагають більш активних темпів впровадження ІІІ в різні процеси замкового туризму. Відповідно до цього видається доцільним: 1) розробити й реалізувати типові техніко-технологічні рішення, надавати кредити та субсидії на ці цілі; 2) створити онлайн-курси з навчання навичкам роботи персоналу компаній МСП, для яких встановлення технічного обладнання, програмного забезпечення є високовитратним; 3) розширити практику малого бізнесу користуватися послугами туристичних маркетплейсів для виходу на ринок та просування своїх продуктів та послуг; 4) активізувати поширення кращих практик впровадження ІІІ та цифрових технологій в організацію обслуговування туристів в замковому туризмі.

Висновки до розділу 3.

Надано рекомендації щодо використання європейського досвіду для забезпечення перспектив розвитку замкового туризму в Україні. В практиці країн ЄС, забезпечення збереження спадщини замків відбувається шляхом їх реновація та інтеграції в реальне сучасне життя суспільства. Проаналізовано досвід країн Європи відносно пристосування замків до туристичного бізнесу.

Оцінено потенціал впровадження інноваційних технологій у якості перспективного напрямку розвитку вітчизняного замкового туризму. Інноваційні технології – це нові або вдосконалені технології, які значно покращують умови виробництва і слугують окремими товарами. Вони менш капіталомісткі та енерговитратні, й більш екологічні. Інноваційні технології представлені інформаційними технологіями та технологічними інноваціями.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження автором досягнуто основну мету кваліфікаційної (дипломної) роботи, яка полягає у розробці рекомендацій щодо розвитку замкового туризму України з урахуванням закордонного досвіду.

Розглянуто замковий туризм з позиції сутності, значення для історико-культурної спадщини, а також державного регулювання використання замків в туризмі. Замковий туризм – це особливий вид пізнавального туризму, який базується на відвідуванні привабливих фортифікаційних і палацових споруд, є ефективним засобом культурного та патріотичного виховання особистості.

Численні дослідження смаків та вподобань вітчизняних і закордонних туристів дозволяють прийти до висновку, що замковий туризм не втрачає популярності в Європі. Замки приваблюють цінувачів історії і архітектури і стають відчутним джерелом доходів громад, на території яких розташовані. Замковий туризм виконує освітню функцію та просвітницьку функції, сприяє патріотичному вихованню, а також вносить істотні поповнення до бюджету. Кошти, отримані від туристів, можуть спрямовуватися на реставрацію замків та фортифікаційних споруд. У Європейських країнах традиційно розміщено більшість об'єктів замкового туризму. Європейські замки численні та різні – від суворих середньовічних фортець до казкових палаців епохи Ренесансу, від розташованих у центрі міст до розташованих на природі посеред лісів та лугов, від збудованих спеціально для оборони, до збудованих для проживання вельмож. Замковий туризм як вид історико-культурного туризму передбачає ознайомлення із оборонними спорудами та об'єктами фортифікацій, одними із яких є замки. Найбільше замків розташовано на території Європи. За чисельністю найбільше об'єктів замкового туризму є на території Німеччини (біля 25 тис. шт.), Італії (близько 20 тис. шт.) та Франції (біля 11 тис. шт.).

Вивчено підходи до безпеки туристичної подорожі при організації туру замками країни. Замковий туризм має потребу в безпеці для мандрівників. Це

досягається шляхом: 1) розробки і впровадження норм та правил безпеки для подорожей та туристичних перебувань; 2) інформування та якісної освіти громадськості; 3) створення інституціональних рамок для вирішення проблем, пов'язані з безпекою туристів, і, зокрема, в екстремальних турах; 4) міжнародного співробітництва, взаємодії, партнерства на двосторонньому, регіональному, субрегіональному, міжрегіональному і світовому рівнях.

Досліджено сучасний стан і проблем замкового туризму України. Так, різних замків і палаців у занедбаному стані на українській землі більше, ніж уцілілих. Замки-фортеці, розташовані в сільській місцевості, важкодоступні для туристів, оскільки немає належної туристичної інфраструктури, щоб легко дістатися до об'єктів. Але є замки, які збереглися або відреставровані і придатні для туристичного бізнесу по всій Україні і маловідомі. Найбільша кількість замків, фортець і монастирів-фортець збереглася в Західній Україні (за оцінками, близько 90% усіх замків і палаців країни) – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Хмельницька області.

Проведено аналіз проблем розвитку замкового туризму у вітчизняному регіоні. За кількістю замкових споруд, які є основою для розвитку культурно-пізнавального туризму, Львівська область є одним із провідних регіонів України. Так, на Львівщині став популярним туристичний маршрут відомими замками Львівської області з назвою «Золота підкова Львівщини». Цю назву маршрут отримав через розташування замків дугою, що схожа на підкову. Замковий туризм на Львівщині має розвиватися у двох таких напрямках:

- спираючись на державну підтримку та за сприяння місцевої влади, слід змінити ставлення до пам'яток оборонного будівництва, зробивши їх головними «китами» туризму в окремих населених пунктах та у регіоні;

- передача замків у тимчасову (концесійну) приватну власність для зацікавлених у використанні замку як туристичного об'єкта. Це можуть бути як іноземці (нащадки колишніх власників фортець), так і громадяни України.

Надано рекомендації щодо використання європейського досвіду для забезпечення перспектив розвитку замкового туризму в Україні. В практиці

країн ЄС, забезпечення збереження спадщини замків відбувається шляхом їх реновація та інтеграції в реальне сучасне життя суспільства. Проаналізовано досвід країн Європи відносно пристосування замків до туристичного бізнесу.

В контексті використання досвіду країн Європи відносно забезпечення перспектив розвитку замкового туризму в Україні, актуальним є вирішення таких проблем (актуальні для вирішення – навіть під час війни):

- по-перше, на певних умовах передати вітчизняному туристичному бізнесу об'єкти архітектури замків та фортифікаційних споруд та на основі реконструкції перетворити їх на середньовічні готелі старовини, центри дозвілля, розважальні заклади ресторанного бізнесу тощо;

- по-друге, розробити та розвивати конкурентоспроможність замково-історичних і культурно-туристичних продуктів в туризмі, що відкриє значну частину туристичного ринку України для внутрішніх й іноземних туристів.

- по-третє, в Україні за опрацювання наукових підходів необхідна реформа сучасного законодавства у сфері охорони та збереження культурної спадщини, оскільки в Україні значна частини замків були зруйновані.

Оцінено потенціал впровадження інноваційних технологій у якості перспективного напрямку розвитку вітчизняного замкового туризму. Інноваційні технології – це нові або вдосконалені технології, які значно покращують умови виробництва і слугують окремими товарами. Вони менш капіталомісткі та енерговитратні, й більш екологічні. Інноваційні технології представлені інформаційними технологіями та технологічними інноваціями.

Хоча велика кількість замків в Україні, у тому числі на Львівщині, майже зруйнована, це не заважає їх туристичному використанню і організації екскурсійних маршрутів. Побачити об'єкт замкової екскурсії за допомогою 3D-комп'ютерного моделювання і відео є сучасним. Новітні технічні системи дозволяють значно розширювати можливості виставок щодо експонування, надання додаткової текстово-графічної інформації, презентації втрачених експонатів, організації віртуальних виставок. Технічна модернізація замків зумовлена сьогодні надзвичайною складністю умов експлуатації і розвитку.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Андрусяк У. Б. Науково-проектний досвід функціонально-планувальної реорганізації замкових комплексів. *Прикладні науково-технічні дослідження*: зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (3 – 5 квітня 2019). Симфонія-форте. Івано-Франківськ, 2019. С. 192 – 193.
2. Аніпко Н. Середньовічні замки і фортеці. Рекреаційно-туристське використання. *Краєзнавство, географія, туризм*. 2011. № 20. С. 15 – 18.
3. Антонюк Д. В. Триста п'ятнадцять польських замків і резиденцій в Україні: путівник. Ч. 2 [в 2 ч.]. Грані-Т. Київ: Лібра, 2012. 260 с.
4. Арсеніч М. А. Чернелицький замок у міжвоєнний період. *Пам'ятки України*. 2015. № 7 – 9. С. 60 – 67.
5. Бевз М. В. Завдання збереження та регенерації цінних архітектурно-містобудівних комплексів історичних міст. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2011. № 5 – 6. С. 15 – 23.
6. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ : Київ. нац. ун- т ім. Т. Шевченка, 2001. 395 с.
7. Білецька, І. М. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури* : зб. наук. праць, Київ : НАУ, 2011. Вип.31. С. 104 – 112.
8. Берлач О. П. Принципи історико-архітектурного формування фортифікаційних комплексів Волині: дис. канд. арх.: 18.00.01. НУ «ЛП». Львів, 2008. 138 с.
9. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Використання зарубіжного досвіду для розвитку замкового туризму України. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 136 – 142.
10. Брич М. Музеефікація пам'яток архітектури та містобудування як засіб збереження історико-культурної спадщини. *Historical and cultural studies*. 2015. Vol. 2. № 1. С. 31 – 35.

11. Вечерський В. В. Фортеці й замки України: монографія. Деснянська правда. Чернігів: Чернігів-книга, 2011. 664 с.
12. Відомості Верховної Ради України. Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27.10.2005 р., № 994_719 [Ратифіковано Законом України № 581-VII від 19.09.2013 р.]. *Офіційний Вісник України*. Київ, 2013. № 82. Ст. 1080.
13. Гнатюк Л.Р., Яременко О.Ю. Проблематика збереження палацово-паркових комплексів України. *Теорія та практика дизайну*: зб. наук. праць. Київ: НАУ, 2020. Вип. 20. С. 39 – 47.
14. Гресь-Євреїнова С.В., Цвілій С.М. Вплив війни на сферу обслуговування. *Інноваційний розвиток туризму та готельно-ресторанного господарства*: монографія / колектив авторів ; за заг. ред. проф. В. М. Зайцевої. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2024. С. 97 – 118.
15. Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця». URL: <https://khotynska-fortecya.cv.ua> (дата звернення: 02.04.2025).
16. Державний реєстр пам'яток архітектури національного значення Львівської обл. URL: https://mkip.gov.ua/files/pdf/Nacional_znachenia/%D0%9B%D1%8C%D%B2%D0%B1%D0%BB.pdf (дата звернення: 04.03.2025).
17. Жежнич П.І. Структурна та формальна моделі віртуального музею. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/sisn/vsi-vypusky/vypusk-631-2008/strukturna-ta-formalna-modeli-virtualnogo-muzeyu> (дата звернення: 10.03.2025).
18. Жердъов А. Фортифікаційні споруди у системі об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 19. С. 143 – 149.
19. Жукова О. В. Замкові комплекси XII – XVII ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання: дис. канд. істор. наук: 17.00.08. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 155 с.
20. Жураєва К.А. Інноваційні технології у туризмі. URL: <http://www.geograf.com.ua> (дата звернення: 12.03.2025).
21. Замки-готелі Німеччини. URL: <http://www.svoiludi.ru/germany/zamkigermanii.html> (дата звернення: 07.03.2025).

22. Замки Західної України: Путівник. Львів: Аз-Арт, 2004. 96 с.
23. Зміївська А.І. Особливості сучасного розвитку замкового туризму в Україні. URL: https://eprints.kname.edu.ua/49614/1/ilovepdf_com-105-106.pdf (дата звернення: 14.03.2025).
24. Каднічанський Д. А. Стан та перспективи розвитку замкового туризму у Львівській області. *Географія та туризм*: № 43. 2018. С. 73 – 82.
25. Каднічанський Д. А. Стан збереження та використання в туризмі замків та палаців Закарпатської області. *Współpraca transgraniczna w gospodarce turystycznej Polski i Ukrainy* : III Międzynarodowa Konferencja Naukowa (Lublin–Lwów 20–21–22.10.2016 r.). Люблін, 2016. С. 30.
26. Ковешніков В., Ліфіренко О., Стукальська Н. Інноваційні види туризму. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 4. С. 38 – 44.
27. Кокарева О., Храплива-Антошків Н., Шпондарук В. Закордонний досвід використання замків у туристичній сфері. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*: матер. міжн. наук.-пр. конф. (м. Тернопіль, 4 трав. 2012 р.). Тернопіль, 2012. С. 142 – 145.
28. Корсак Р. В., Берец А. Розвиток туризму в країнах Європейського Союзу та досвід організації для України на початку ХХІ ст. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 108. С. 98 – 101.
29. Корсак Р. В. Перспективи використання замків у готельній індустрії України: досвід Чеської республіки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 24, Том 2. 2019. С. 11 – 16.
30. Лесик О. В. Замки та монастирі України. Львів : Світ, 1993. 173 с.
31. Лінтур І.В. Інноваційний потенціал у сфері готельно-ресторанного бізнесу. URL: <http://dspace.msu.edu.ua/bitstream/> (дата звернення: 17.03.2025).
32. Лисий І.О. Проблематика етнотуристичного використання замків Івано-Франківської області. *Карпатський край*. 2014. Вип. 1 (4). С. 117 – 123.
33. Маркевич М. Замковий туризм Західної України. *Міжнародний бізнес та замковий туризм в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку*: зб. міжн. наук.-пр. конф. (29 квіт. 2017). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 177 – 179.

34. Маркетинг в готельно-ресторанному господарстві : навч. посібник / С. М. Цвілий, Т. С. Кукліна, В. М. Зайцева. Запоріжжя: НУ «ЗП», 2023. 260 с.
35. Маркетинг в туризмі : навч. посібник / С. М. Цвілий, Т. С. Кукліна, В. М. Зайцева. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. 260 с.
36. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. Львів: Центр Європи, 2005. 192 с.
37. Смирнов І.Г. Про привабливість та логістичність рекреаційно-туристичних об'єктів та ресурсів (в контексті логістичної моделі сталого розвитку туризму). *Географія та туризм*. 2010. Вип. 4. С. 106 – 114.
38. Оконченко О. Архітектура фортифікацій замків Західної України XVI – XVII ст.: дис. канд. арх.: 18.00.01. НУ «ЛП». Львів, 2015. 335 с.
39. Омельчук Б. Вивчення, збереження й використання замків і фортець Західної України: історичний аспект. *Вісник НУ ЛП*, 2012. № 724. С. 74 – 80.
40. Палаці та замки України. URL: <https://www.ukraine.com/attractions/castles/> (дата звернення: 09.04.2025).
41. Пламенецька О. Фортеці й замки в Україні. *Пам'ятки України*. 1996. № 2. С 13 – 25.
42. Піняжко Т. Реставрація та сучасне використання фортифікаційних об'єктів Галичини середини XIX ст. *Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій*: зб. наук. праць 4-ої міжн. конф. (м. Львів, 30 – 31 трав. 2012 р.). Львів: Вид-во ЛП, 2012. С. 114 – 118.
43. Полутренко У.Б. Методи збереження та відновлення палацово-замкових комплексів Прикарпаття. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Вип. 37. 2014. С. 255 – 262.
44. Польська туристична організація URL: <http://www.edenpoland.pl/en/abouteden> (дата звернення: 13.04.2025).
45. Портал «Замки та палаці Австрії» URL: <http://www.tourmycountry.com/austria/castles-palaces-austria.htm> (дата звернення: 14.03.2025).
46. Портал національних пам'яток Словацької республіки URL: <http://www.pamiatky.sk/sk/page/o-nas> (дата звернення: 29.03.2025).

47. Портал чеських фортець та замків URL: www.castles.cz. (дата звернення: 27.03.2025).

48. Про замки України з Б. Возницьким. URL: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story_castles_in_teractiveis.shtm (дата звернення: 11.03.2025).

49. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 25 липня 2000 р. *Відомості Верховної Ради*. 2000. № 39.

50. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року. *Відомості Верховної Ради*. 1995. № 31. С. 241.

51. Пшик В. Укріплені міста, замки, оборонні двори та інкастельовані сакральні споруди Львівщини XIII-XVIII ст. : каталог-інформатор. Львів : Гердан-графіка, 2008. 240 с.

52. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 432 с.

53. Тертична Ю. В. Замковий туризм в Україні. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 3. С. 91 – 97.

54. Трусова Н.В., Цвілій С.М. Безпечний стан інноваційного розвитку туристичної індустрії в економічній системі держави. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-45-75.

55. Трусова Н.В., Цвілій С.М. Стійкий безпечний інноваційний розвиток у вітчизняній територіальній туристичній дестинації. *Інтелект XXI*. 2023. №2. С. 42-50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2023-2.7>.

56. Федунків З. Еволюція оборонних укріплень бастионних регулярних замків Західної України. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.- технічний збірник*. Київ: КНУБА, 2016. №43. С. 332 – 342.

57. Цвілій С.М. Стратегія відновлення потенціалу міжнародного співробітництва української індустрії туризму в кризових умовах гео економічного простору. *Перспективи ефективних управлінських рішень у бізнесі та проєктах* : кол. монографія / за ред. проф. М. Балджи. Київ : ФОП Гуляєва В.М., 2024. С. 518–566. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.27539>.

58. Цвілій С. М., Кукліна Т. С., Каптюх Т. В. Перспективні туристичні тренди в контексті повоєнного відновлення вітчизняної індустрії туризму та її сталого розвитку. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. №8. ID статті: 82. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13141226>.

59. Черешнюк Т., Кузишин А. Європейський досвід використання оборонних споруд з метою туризму та рекреації. *Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки*. 2020. №2. С. 115 – 123.

60. Шашкова І., Буравченко С., Хлюпін О. Методи пристосування замків під культурно-туристичні комплекси. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2021. № 61. С.139 – 158.

61. Шикеринець В. В. Перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Держава та регіони*. 2012. Вип. 3. С. 92 – 96.

62. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czołowski. Lwów : Drukarnia W. A. Szyrkowskiego, 1892. 70 s.

63. Fedunkiw Z. Polishchuk L. A fortress town of Michalche. *Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications. Collection of scientific articles*. Bevz. Chelm-Lviv, 2016. С. 42 – 48.

64. Komorowski P., Kurkowski J. Zamki, turnieje, rycerze, Hachette, Warszawa. 2008. 312 s.

65. Mikos von Rohrscheidt A. Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy, GWSHM Milenium, Gniezno. 2008. 656 s.

66. Palenčikova Z., Machničova Z. Bratislavský hrad a jeho potencial pre tvorbu kreatívnej ponuky v cestovnom ruchu. *Geograficke informacie*. 2018. № 2 (22). С. 207 – 222.

67. Plaček M., Bóna M. Encyklopedia slovenských hradov. Bratislava: Slovart, 2007. 392 s.

68. Вольвач Н.О. Проблеми та перспективи розвитку замкового туризму. *Тиждень науки – 2025* : матер. щоріч. наук.-пр. конф. викл., наук., мол. уч., асп., студ. НУ «Запорізька політехніка», 14 – 18 квітня 2025 р. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2025. С. 100 – 102.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1 – Кам'янець-Подільська фортеця

Рис. А.2 – Меджибізька фортеця

Рис. А.3 – Замок Любарта. Луцький замок. Верхній замок. Рис. А.4 – Хотинська фортеця

Рис. А.6 – Мукачівський замок «Паланок»

Рис. А.5 – Олеський замок

Рис. А.7 – Палац графів Шенборнів

Рис. А.8 – Ужгородський замок

Рис. А.9 – Дубенський замок

Рис. А.10 – Аккерманська фортеця

Додаток Б

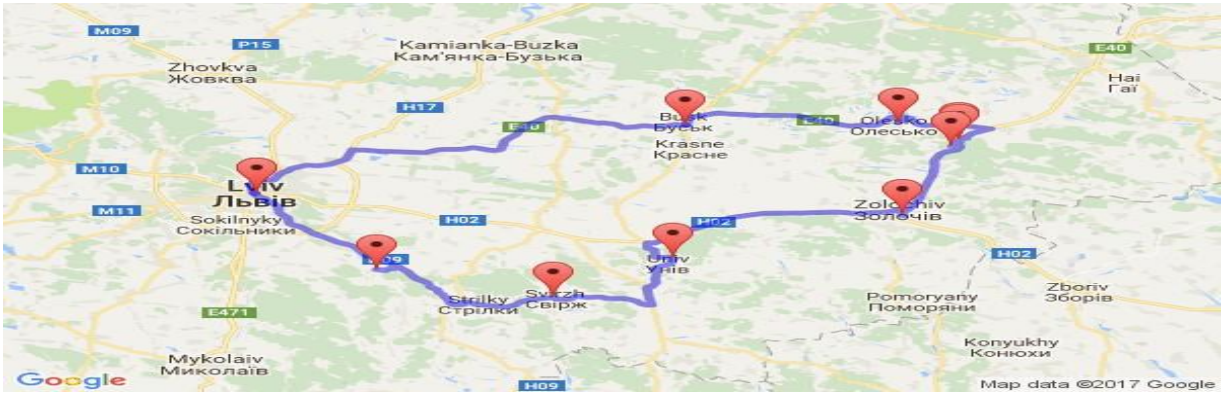

Рис. Б.1 – Карта туристичного маршруту замками під назвою «Золота підкова Львівщини»

Рис. Б.2 – Олеський замок

Рис. Б.3 – Підгорецький замок

Б.4 – Золочівський замок

Б.5 – Свірзький замок

Б.6 – Старосільський замок

Додаток В

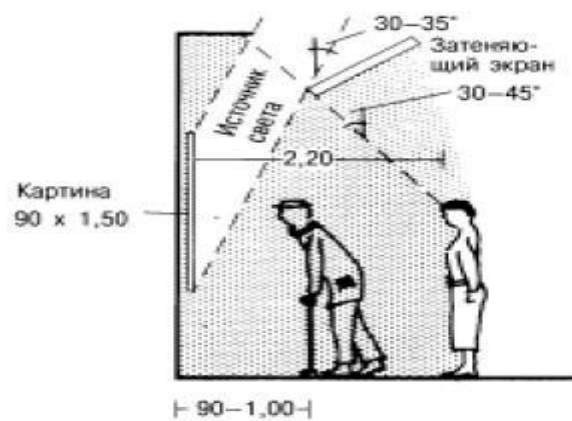

Рис. В.1 – Кут тіні при розсіяному денному світлі

Рис. В.2 – Необхідна відстань при освітленні експонату

Рис. В.3 – Характер освітлення музеїв

Додаток Г

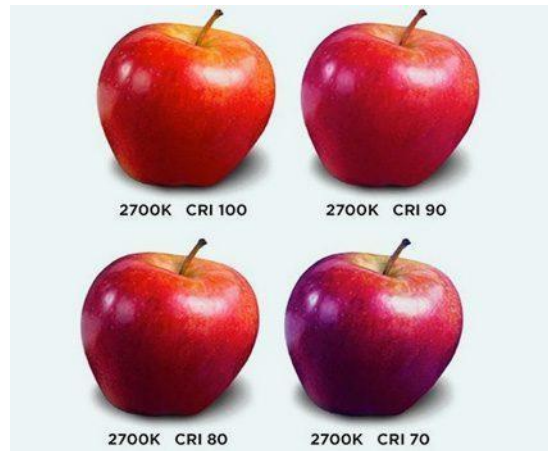

Рис. Г.1 – Вплив індексу кольору на об'єкт при однаковій температурі світла

Рис. Г.2 – Індекс кольоропередачі для магазинів

Рис. Г.3 – Індекс кольоропередачі для виставкових залів

Додаток Д

Рис. Д.1 – Замок Ператалада, Месура, Ператалада, Іспанія

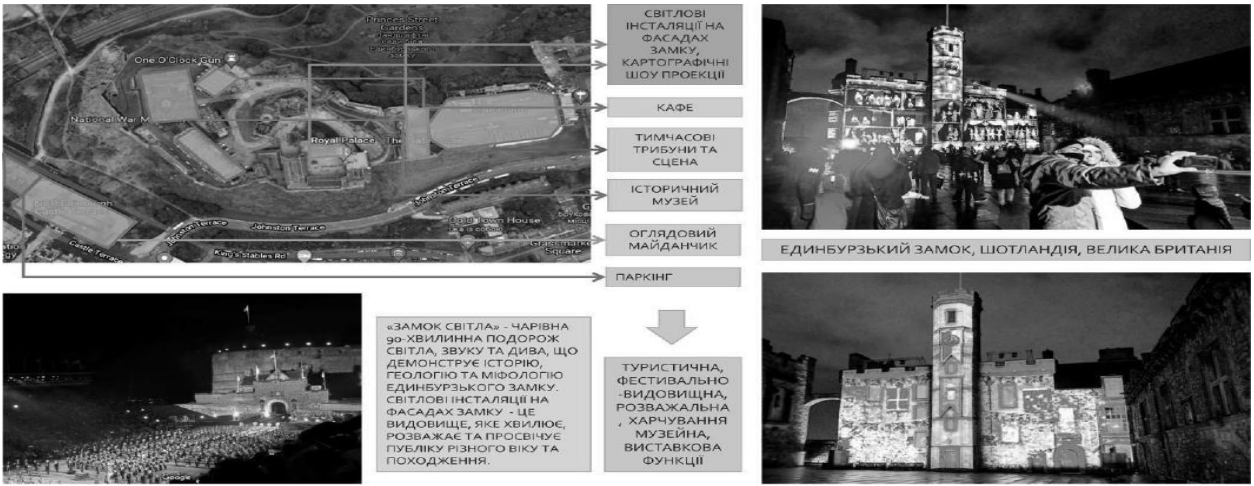

Рис. Д.2 – Единбурзький замок, Шотландія, Велика Британія

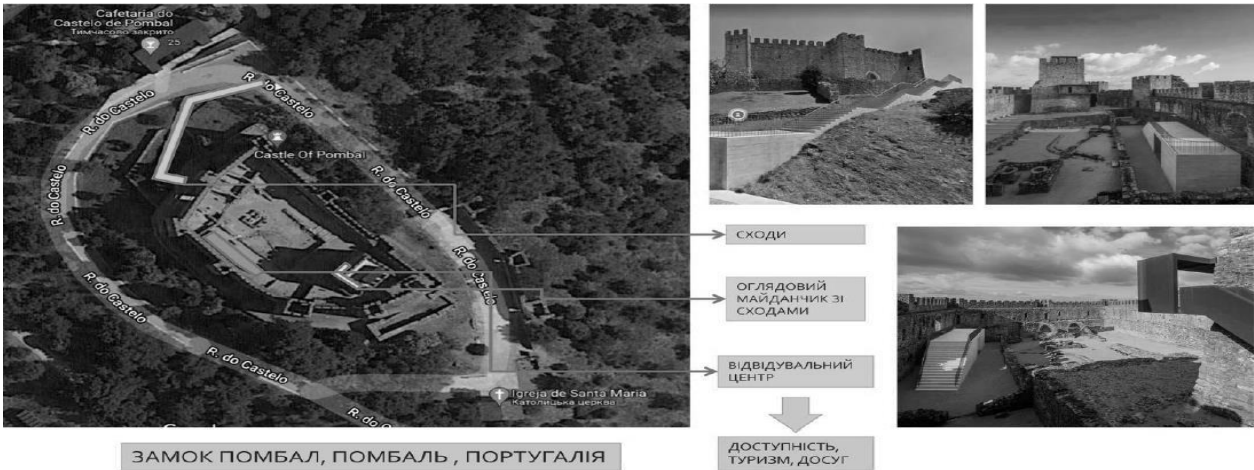

Рис. Д.3 – Замок Помбал, Помбаль, Португалія

Рис. Д.4 – Верхній замок Целе, Целе, Словенія

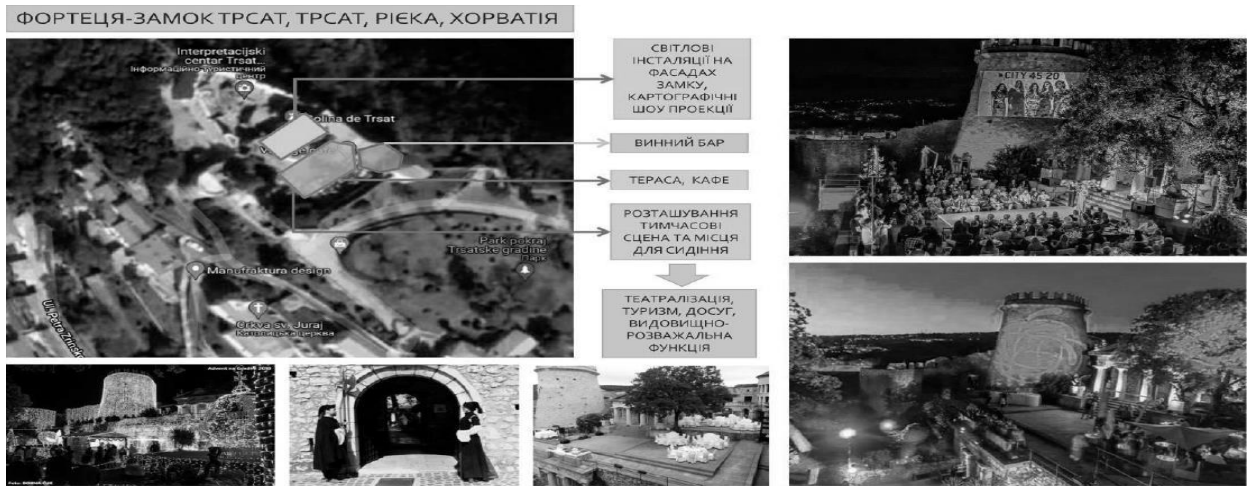

Рис. Д.5 – Фортеця-замок Трсат, Трсат, Рієка, Хорватія

Рис. Д.6 – Замок Фірміано, Тіроль, Данія

Додаток Е

Таблиця Е.1 – Найкрасивіші та найпопулярніші замки України серед туристів

Назва / Місце розташування	Напрями використання замку в туристичній діяльності
1. Кам'янець-подільська Фортеця Вул. Замкова, 1, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, 32341	Проводяться екскурсії для всіх охочих. З 1998 до цього дня на території форту кожні треті вихідні травня святкують день міста та Міжнародний фестиваль повітряних куль.
2. Меджибізька фортеця Вул. Замкова, 1, с. Меджибіж, Летичівський район, Хмельницька обл., 31530	Із 2004 року в стінах форту проходить фестиваль «Древній меджибіж», де можна побачити змагання лучників, справжні лицарські бої й конкурси менестрелів. Це захоплююче костюмоване шоу. Крім цього на території замку працює краєзнавчий музей.
3. Хотинська фортеця Вул. Незалежності, 32 м. Хотин Чернівецька обл., 60000	Сьогодні фортеця прекрасно відреставрована. Замок став справжньою кінозіркою: тут велися зйомки фільмів «Захар Беркут», «Тарас Бульба», «Лицарський замок», «Стріли Робіна Гуда» й багатьох інших. Сьогодні тут працює музей тортур, а місцеві гідни проводять захопливі екскурсії по всій території замку.
Замок Любарта Луцький замок Верхній замок Вул Кафедральна, 1А, м. Луцьк, Волинська область, 43000	Туристи можуть замовити екскурсію по всьому замку й навіть спуститися в старовинне підземелля. У приміщеннях фортеці працюють чотири музеї: зброї, книгодрукування, живопису та дзвонів.
5. Олеський замок Вул. Замкова, 30 смт. Олесько, Золочівський р-н, Львівська обл., 80533	Сьогодні в будівлях фортеці розмістилася Львівська картинна галерея. В експозиції представлені художні полотна та ікони XIII-XIX століть. Також у середині приміщень та у саду виставлена найбільша в Україні колекція дерев'яної скульптури. Туристи мають також можливість прогулятися розкішним парком навколо цитаделі – тут красиво за будь-якої погоди.
6. Мукачівський замок «ПАЛАНЮК». Вул. Замкова гора, 6/№, м. Мукачево, Закарпатська область, 89611	З оглядових майданчиків Верхнього Замку відкривається приголомшлива панорама околиць. Сьогодні в стінах фортеці працюють музеї живопису та історії, сувенірні магазини. Кожен охочий може зробити фото в старовинному костюмі. Відреставрована замкова церква (капличка) стала родзинкою весільних турів, оскільки в замку відкрили відділення РАГСу.
7. Палац графів Шенборнів Село Карпати, Мукачівський р-н, Закарпатська обл., 89641	Сьогодні більшість приміщень зайняті санаторієм, але для туристів організують екскурсії в камінний зал і бібліотеку. Крім того, можна необмежено довго насолоджуватися прогулянками територією резиденції Шенборнів. Одна із пам'яток замкового парку, що найбільш запам'ятовується – штучна водойма, форма якої повторює форму Австро-Угорщини на мапі.
8. Ужгородський замок вул. Капітульна, 33, м. Ужгород, Закарпатська обл., 88000	У XVIII столітті замок втратив військове значення, а в його стінах розмістилася семінарія. Сьогодні тут проводять цікаві екскурсії, до яких входить спуск у тортурні підземелля. Також у фортеці працюють: Закарпатський краєзнавчий музей і ресторан, де можна продегустувати місцеві вина. Оскільки довгий час цитадель перебувала у приватному володінні, її оточують нескінченно захопливі інтриги, романтичні і відверто моторошні легенди. Сюди варто прийти, якщо хочеться зануритися в атмосферу Середньовіччя, доторкнутися до живого шматочка історії.
9. Дубенський замок вул. Замкова, 7а, м. Дубно, Рівненська обл., 35600	Дубенський форт залишається єдиним українським замком, створеним за двох бастіонною схемою. Прекрасний опис цієї споруди можна знайти в гоголівському романі «Тарас Бульба». Сьогодні частина приміщень відведена під музейні експозиції. Регулярно проводяться театралізовані та звичайні екскурсії. Передбачені також нічні прогулянки-екскурсії суворими середньовічними бастіонами. Ця екскурсія заслужено була визнана найкращою в Україні.
10. Аккерманська фортеця вул. Адмірала Ушакова, 2В, м. Білгород-Дністровський, Одеська область, 67701	Як і інші фортеці, Аккерман не раз ставав знімальним майданчиком у минулому. Сьогодні тут регулярно проходять театралізовані вистави та лицарські бої.

Додаток Є

Таблиця Є.1 – Класифікація оборонних споруд України

Перша група – оборонні споруди, придатні для використання під музеї та історико- архітектурні заповідники
музеї – у Бердичеві (Кармелітський монастир), Виноградіві (Францисканський монастир та палац Перені), Вінниці (комплекс колишнього єзуїтського монастиря), Гошеві (Гошійський монастир), Жовкві (комплекс Василянського монастиря Різдва Христового), Золочева (Золочівський замок), Кам'янець-Подільському (Троїцький монастир та Кам'янець-Подільська фортеця), Києві (Братський і Видубецький монастирі), Луцьку (комплекс єзуїтського монастиря), Львові (Бернардинський, Домініканський та Кармелітський монастирі), Маняві (Манявський монастир-скит), Меджибожі (Меджибізька фортеця), Мукачеві (Свято-Миколаївський монастир та замок Паланок), Новгород-Сіверському (Спасо-Преображенський монастир), Ніжині (Введенський монастир), Олеську (Олеський замок), Острозі (Острозький замок та Свято-Троїцький монастир), Переяслав-Хмельницькому (Вознесенський монастир), Полтаві (Здвиженський монастир), Теревовлі (Василянський та Кармелітський монастирі), Ужгороді (Ужгородський замок), Хотині (Хотинська фортеця), Червонограді (монастирі Василян), Чернігові (Елецький монастир), Чинадєві (палац графів Шенборнів та замок Сент-Міклош), Шаргороді (Миколаївський монастир) та ін.; заповідники – у Бахчисарай, Білгород-Дністровському, Кам'янець-Подільському, Києві, Луцьку, Львові, Судаку, Чернігові та ін.
Друга група – оборонні споруди, придатні для закладів розміщення туристів
у Автономній Республіці Крим: м. Алушка (Воронцовський палацово-парковий комплекс), м. Алушта (фортеці Алустон та Фуна), м. Бахчисарай (замок Киз-Куле, Сюйренська фортеця, Ханський палац), м. Керч (фортеця Єні-Кале), м. Севастополь (Костянтинівський та Михайлівський форти), м. Сімферополь (фортеця “Неаполь Скіфський”), м. Судак (Генуезька фортеця), м. Феодосія (Генуезька фортеця), м. Ялта (Лівадійський та Масандрівський палаци), с. Гаспра (палаци “Ай-Тодор”, “Кічкіне”, “Ластівчине гніздо”, “Романтична Олександрія”, “Харакс”), с. Корейз (палаци “Дюльбер” та “Юсуповський”), с. Санаторне (палац Меллас), с. Сімеїз (вілла “Мрія”), с. Утьос (палаци “Утьос” і “Карасан”); Вінницькій області: м. Тульчин (палац Потоцьких), м. Немирів (палац М.Г. Щербатової), м. Хмільник (палац графа Ксидо), с. Ворониця (палац О.Ф. Можайського), с. Чернятин (палац Вігославського), с. Муровані Кирилівці (палац поміщиків Комарів); Волинській області: м. Луцьк (Луцький замок), м. Володимир-Волинський (палац уніатських єпископів), с. Оливка (замок Радзивілів); Житомирській області: м. Андрушівка (палац Терещенків), м. Житомир (палац єпископа), м. Новоград-Волинський (Звягельський замок), с. Верхівня (палац Ганських), с. Денишів (палац Терещенків), с. Червоне (палац Терещенків); Закарпатській області: с. Довге (палац Довгаїв), с. Невицьке (Невицький замок), с. Середне (замок Тамплієрів); Запорізькій області: м. Василівка (заповідник “Садіба Попова”), м. Запоріжжя (о. Хортиця (історико-архітектурний комплекс “Запорізька Січ”)); Івано-Франківській області: м. Галич (Галицький замок), м. Івано-Франківськ (палац Потоцьких), м. Надвірна (Пнівський замок), с. Маріямпіль (Маріямпільський замок), с. Приозерне (палац графів Реїв), с. Раковець (Раковецький замок); Київській області: м. Біла Церква (зимовий палац родини Браницьких), м. Київ (Маріїнський та Кловські палаци, Київська фортеця), с. Томашівка (палац Хосецьких); Кіровоградській області: м. Кіровоград (“фортеця Святої Єлизавети”); Луганській області: м. Олександрівськ (палац Ю.З. Юзбаша), Старобільськ (Свято-Скорботницький монастир); Львівській області: м. Броди (палаци магнатів Тишкевичів та графа Потоцького), м. Жовква (державний історико-архітектурний заповідник), м. Золочів (Золочівський замок), м. Свірськ (Свірзький замок), м. Червоноград (палац Потоцьких), с. Олесько (Олеський замок), с. Підгірці (Підгорецький замок), с. Поморяни (замок Сієнського), с. Старе Село (Старосільський замок); Одеській області: м. Білгород- Дністровський (фортеця Акерман), м. Одеса (палац князів Гагаріних), с. Біле (о. Зміїний); Полтавській області: с. Березова Рудка (палац Закревських), с. Мгарський (Спасо-Преображенський православний чоловічий монастир), с. Хомутець (палац І.М. Муравйова-Апостола); Рівненській області: м. Дубно (палаци Острозьких і Любомирських), с. Клевань (замок Чарторийських), с. Тараканів (Тараканівський форт); Сумській області: м. Глухів (державний історико-культурний заповідник), м. Тростянець (палац Голіциних), с. Нова Слобода (Софронівська пустинь); Тернопільській області: м. Бережани (замок Сенявських), м. Бучач (руїни Бучацького замку), м. Збараж (Збаразький замок), м. Кременець (руїни Кременецького замку), м. Почаїв (Свято-Успенська лавра), м. Теревовля (руїни Теревовлянського замку), м. Тернопіль (палац Тернопільського замку), с. Білокриниця (палац Чосновських), с. Вишневець (палац князів Вишневецьких), с. Золотий Потік (замок С. Потоцького), с. Коропець (палац Бадені), с. Кривче (замок Концьких), с. Кудринці (замок Гербуртів), с. Микулинці (палац А. Йорданової), с. Нагоряни (Червоноградський замок), с. Окопи (залишки фортеці Окопи Святої Трійці), с. Рай (замок Сенявських), с. Сидорів (руїни замку М. Калиновського), с. Скала-Подільська (руїни замку князів Коріатовичів); Харківській області: с. Володимирівка (“садіба Наталівка”), с. Пархоминці (палац графа Підгоричани), с. Старий Мерчик (палац Шидловських), с. Шарівка (палац Л. Кеніга); Херсонській області: м. Херсон (Херсонська фортеця); Хмельницькій області: м. Ізяслав (Бернардинський монастир), м. Кам'янець-Подільський (державний історико-культурний заповідник “Кам'янець”), м. Старокостянтинів (Старокостянтинівська фортеця), с. Жванець (Жванецька фортеця), с. Летичів (руїни Летичівського замку), с. Меджибіж (Меджибізька фортеця), с. Самчаки (палацово-парковий комплекс “Самчаки”), с. Сатанів (Сатанівська фортеця), с. Сутківці (Оборонна церква Покрови Богородиці); Черкаській області: м. Корсунь- Шевченківський (палац Понятвських), м. Тальне (палац Шувалових), м. Чигирин (“бастіон Дорошенка”), с. Ліскове (палац Даховських); Чернівецькій області: м. Чернівці (Чернівецький університет, Митрополитський корпус, “Резиденція падики”), м. Хотин (Хотинська фортеця); Чернігівській області: м. Батурин (історико-культурний заповідник “Гетьманська столиця”), м. Новгород-Сіверський (Спасо-Преображенський собор), м. Чернігів (архітектурно-історичний заповідник “Чернігів стародавній”, Єлецько-Успенський монастир), Троїцько-Іллінський монастир), с. Качканівка (Національний історико-культурний заповідник “Качанівка”), с. Сокиринці (палац Галаганів) та ін.
Третя група – пам'ятки оборонних споруд, які частково можна використовувати для туристичних цілей, за умови будівництва поруч з ними готелів, баз відпочинку
споруди міст Балаклави, Бережан, Жовкви, Кременця, Львова, Севастополя, Хуста, селищ Гологорів, Добромила, Корці, Кудринців, Невицького, Підзамочку, Скалатіва та ін

Додаток Ж

Таблиця Ж.1 – Основні види замкового туризму в Європейських країнах

Напрямок	Характеристика
Музейний туризм	В європейських країнах замки і навіть руїни замків функціонують як тематичні, історичні або регіональні музеї, і майже завжди з музейними експозиціями. Проте лише окремі з них мають колекції чи виставки достатньої важливості, настільки привабливо організовані, що їх можна розглядати як самостійні місця призначення або в маршрут музейної екскурсії. До таких замків, зокрема, належать замок Вавель з його численними виставками, які відвідують майже 900 000 туристів на рік, Королівський замок у Варшаві (понад 400 000 відвідувачів) та музей замку в Мальборку. Серед інших важливими є музейні центри в Пщині, Корніку, Шидловці та Саноці.
Подієвий туризм	Повторювані події, що відбуваються в замку та навколо нього, часто мають історичну тематику, і здебільшого їх кульмінацією та головною привабливістю є історичні реконструкції чи відтворення подій. Тому в цьому аналізі важко відрізнити основні сфери подієвого туризму від замків, які є ідеальним «тлом» для таких подій. У багатьох європейських країнах такі роботи з реконструкції проводяться регулярно. Яскравим прикладом є Мальборк, де щорічно проводиться дійство-реконструкція “Облога Мальборка”, популярна туристична подія протягом трьох днів у липні, а також Фестиваль “Дні старовинної культури” (червень). Також проводяться такі турніри в замках в Ілжі, Гневі, Ленчиці, Бендзині, Огородженці, Унієві, Битові, Бжезі, Рацібуржі, Бабіце, Дембно, Яновці, Собешуві, Красичині, Гродзенці, Олджиконі, Сандомері, Шидловець та Лицарська Майовка у замку в Клічкові. З іншого боку, серед заходів, присвячених загалом середньовічній тематиці, і не лише для військової, відомими є: Фестиваль лицарсько-шляхетської культури, організований на території замку Лагуві (Любуське); Літня ніч у замку в Ксьонжі; Середньовічний ярмарок у Пултуську; Фестиваль середньовічної культури Мазурія у Рині; Купальська ніч у руїнах замку Драгім у Дравському. Особливе місце тут займає подієвий туризм. Найвідоміші подієві заходи організовуються біля руїн Замку в Огородзенці (“Шведи в замку”), “Сутінки епохи П’яста” в Цешині, “Повернення гвардійських кавалерів” в Цеханові, Турнір скарбів Кварціане в Раві-Мазовецькій, костюмовані заходи “Шведи у Варшаві”, що є відтворенням листопадової ночі 1830 р., що відбулася навколо Королівського замку столиці, а також три основні події в Гневі: “Битва двох ваз”, “Історичні тижні” та “Подорожі в минуле”. Такі заходи приваблюють тисячі відвідувачів, що позитивно впливає на самі замки, які популяризують свої експозиції та власну історико-архітектурну спрямованість.
Туризм культурно-історичної спадщини	Цей піднапрямок виділяють відповідно до замкових споруд, які є офіційно визнаними об’єктами світової чи національної культурної спадщини. Перший включає окремі об’єкти або у більших групах, які включені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Вавель Кракова, Замок Великих Магістрів Мальборка та Королівський замок у Варшаві на прикладі Польщі, замок Еггенберг в Австрії, Списький Град в Словаччині, Укріплення Вобана у Франції, Літомишльський замок в Чехії. У свою чергу, оборонні пам’ятки є важливими для національної культури кожної країни. Часто туристи, які відвідують замки вищевказаними тематичними маршрутами, також оцінюють цінність цих споруд як свідчення середньовічної матеріальної культури.
Пізнавальний	Традиційно знані міські поселення європейських держав мали замкові споруди. Сьогодні ці історичні міста доповнюють свої плани екскурсій відвідуванням оборонних споруд замку або укріплення. До прикладу найпопулярніші польські замки, які відвідують туристи під час екскурсій по місту, включають будівлі в Кракові, Варшаві, Познані, Торуні, Сандомежі, Любліні, Перемишлі, Щецині, Ольштині, а також у Войновіцях біля Вроцлава, Величці біля Кракова та Корніку біля Познані; серед словацьких міст таких «замковий супровід» мають Братислава, Банська Бистриця, Бойніцах, Жиліні (Будатинський замок); екскурсії чеськими містами в частому випадку доповнюються відвідинами замків в Празі, Мілотіце, Мікулові, Намешті-на-Ославої, Подебрадах, Літомишлі, Пардубіце, Страконіце, Градцу-над-Моровою. Серед французьких міст в програму екскурсій включено огляд замків в містах Париж, Монсаро, Фуа, Тарасконь. Часто такі екскурсії включають відвідування фортечних споруд міста як окремої тематичної пропозиції. Наведені вище приклади є зразками успішного використання та розвитку відповідного країнознавчого образу.
Біографічний туризм	У рамках подорожі місцями життя чи творчості відомих людей туристи можуть відвідувати оборонні споруди, пов’язані з видатними людьми. До прикладу можна запропонувати постаті Ніколая Коперніка, який був пов’язаний з замками в Лідзбар ку Вармінському, Ольштині, Фромборку, чеського князя Вацлава чи президента Томаша Масарика, що пов’язаний з Празьким Градом в Чехії, Марії-Терзії, що пов’язана з Братиславським Градом (Словаччина).
Замки-готелі	В більшості європейських держав дотримуються цілої низки підходів щодо використання замкових споруд в готельній індустрії. В цьому напрямку активно працюють туристичні адміністрації Франції, Чехії та Польщі. Незалежно від своїх конкретних інтересів і навіть основної мети поїздки, багато туристів використовують відповідним чином пристосовані замки як місця для проживання. У Європі вже давно існують асоціації таких закладів, які займаються їх спільним просуванням. Незалежно від країни походження туристів та туристичних агентств, які віддають перевагу таким напрямкам, замки-готелі також відіграють значну роль у діловому, конгресному та конференційному туризмі як престижні місця проведення конференцій та симпозіумів. Замок (або палац), бажано із задокументованими історичними подіями або перебуванням відомих людей, або навіть належним чином пропагованою легендою, відіграють роль додаткової привабливості для туристів.

Додаток 3

Таблиця 3.1 – Аналіз європейських замків, які перетворилися на готелі

Назва замку / готелю	Країна	Збудований	Особливість готелю	Перелік додаткових послуг	Додаткова інформація
Ашфорд Касл	Ірландія	XIII ст.	готель 5*	Ресторан, участь, верхова їзда, прогулянки парками тощо	Має всі сучасні зручності, підсобні приміщення були модернізовані
Шато де Вінї (Chateau de Vigny)	Франції	XVI ст.	9 номерів, на разі не працює, через занедбаний стан	Ресторан, участь у веденні сільського господарства, гольф, риболовля та верхова їзда тощо	зберіг свою старовинну архітектуру та інтер'єр, знімалися фільми (Le Capitaine Fracasse, Le Voile bleu тощо)
Пекфортон	Англії	XIX ст.	аналог замку Бістону, а з 2006 року перетворений на розкішний готель з 48 номерами	Класичний ресторан, пивний ресторан. Продаж подарункових ваучерів 25-200 фунтів стерлінгів	Проводяться корпоративні, тимбилдінгові, весільні церемонії та інші святкові заходи (політика закладу – одне весілля на добу в будь-якому залі)
Груба Скала	Чехія	XIV ст.	готель 3*.	СПА-комплекс, лазня, сауна, масажний кабінет. стрільба з лука та канатна дорога	Природний заповідник, після реконструкції увібрав в себе неоготичний стиль
Валтїонхотеллі	Фінляндія	XX ст.	готель 4*	SPA-комплекс з фінською, інфрачервоною і турецької саунами, басейн і ванни з гідромасажем, прогулянки парком та річкою	Розташований біля дамби та водоспаду
Обідуш	Португалія	XII ст.	3*	Проведення заходів: квітень – фестиваль шоколаду, липень – середньовіковий ярмарок, грудень – різдвяне селище	Збереглися деякі вікна і аркові проходи, які прикрашені середньовічними Барельєфами пам'ятна локація для медового місяцю та фотосесій відвідування замку лише для клієнтів готелю
Ліде	Англія	XI ст.	замок	Ресторан, екскурсії, рослинний лабіринт, музей собачих нашийників, птаховий вольєр. Проводяться фото сесії	Поблизу замку побудовані готелі, вілли, які знаходяться в пішій доступності від замку, що робить території ще привабливішою
Графів Оропеса	Іспанія	XIV ст.	4*	Басейн, ресторан	Викуплений мережею Parador
Дромоленд	Ірландія	XV ст.	5*	Ресторан «Граф Томонд»	Ресторан відзначився нагородою «Мішлен»
Палац Леопольдскрон	Австрія	XVIII ст.	палац	Бібліотека Макса Рейнхарда	Готель знаходиться у флігелі, щоб потрапити до палацу, потрібно зупинитися в готелі